

ADALÉKOK
A
MAGYAR ROKONÉRTelmi SZÓK
ÉRTELMEZÉSÉHEZ.

FINÁLY HENRIK,

LEV. TAGTÓL.

(OLVAST. A M. T. AKADÉMIA 1870. NOV. 14. TARTOTT ÜLÉSÉN.)

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

—
1870.

— „Zur Gewinnung einer reinen Diction — gewährt Nichts so sichere und nützliche Hülfe als eine genaue und besonnene Synonymik.“ Hand. Lehrbuch des lateinischen Stils, II. Buch, 2. Capitel. §. 28.

Nyelvünk miveltetésére irányzott törekvéseink körülbelül fél száz év óta nem csak a nyelvészet és nyelvtudomány terén foglalkozó szaktudósaink közt idéztek elé élénk működést és mozgalmat, hanem, a mint élő nyelvben másképp nem is lehetett, megtették a magok hatását az irányra is. Szándékosan mondom, irányra, kerülve az általánosabb „nyelv“ szót. Mert ha elfogulatlanul ítélünk a kétségbe vonhatlan tények után, nem tagadhatjuk, hogy — se azt nem merem mondani „fájdalom“, se azt, hogy „hála az égnek“ — csakugyan már van kétféle nyelvünk, egy valósággal élő nyelv, a melyen kevés kivétellel mindannyian beszélünk, és egy irodalmi nyelvünk, a melyet csak akkor használunk, a mikor irunk, vagy ünnepélyesen szónokolunk. Nincs helye itt arról értekezni, hogy van-e ebben haszon a nyelvre nézve, de a tényt fel kell említenem, még megemlítvén hozzá, hogy általánosan elfogadott elv szerint, nem szabad úgy írni, mint a hogy rendesen beszélni szoktunk.

Ha ezen az elven azt értik, hogy az irodalom, az ünnepélyes szónoklat méltósága megkívánja, hogy ilyenkor az ember jobban válogassa meg a használandó kifejezéseket, több gondot fordítson mondatai kerekdedségére és hangzatoságára, arra ügyeljen, hogy az eszmelánczolat természetes és folytonos, az átmenet egyikről a másikra könnyű és sima legyen, szóval oly irányt igyekezzék követni, hogy a gonddal és szorgalommal kidolgozott mű bélyege meglássék rajta: ez elvet csak helyeselni lehet. A tapasztalás azonban azt mutatja

hogy a szabályt csak erősítő kevés kivétellel nem úgy érti a dolgot az író emberek legnagyobb része.

A helyes irány szabályainak vitatása, kimutatása és megállítása nem tartozhatván jelen értekezésem körébe, itt csak egy tulajdonát említem fel, a mely nézetem szerint fő kelléke a „remek“ és ennél fogva természetesen a remekség felé törekvő irálynak; mert egymaga három feltételnok tesz eleget: a tisztaságnak, az egyszerűségnek és a csinoságnak; értem a szabátosságot.

Legyen szabad mindenek előtt megmondanom, mit értek én e szón „szabatosság“ az irányban.

Ha szabad volna értelmezésben képpel élni, azt a képet választanám, a mely a beszédet a gondolat ruhájának mondja, és így fejezném ki, hogy szabatos az az irány, a mely úgy talál ahhoz a gondolathoz, a melynek ruhául szolgál, mint ha a lehető legjobban rá szabták volna. Tudva lévő dolog, hogy a jól szabott ruha se nem bő, se nem szűk, a természet szépségét el nem rontja, a tagokhoz símul a nélkül, hogy a szabad mozgást akadályozza, és más testre, mint a melyre szabták, csak némileg, de soha jól nem találhat.

Elvontan úgy értelmezem a szabatos irányt: szabatos az irány, ha se több se kevesebb nincs elmondva, mint a mennyit a tárgy kíván, és ha az egyes kifejezések és a mondat-szerkezet úgy vannak választva, hogy minden félreértést vagy félreértelmezhetést kizárva, csak is az legyen kifejezve, a mit a szónok vagy író ki akart fejezni.

Hogy ez a szabátosság a fenforgó körülményekhez képest az illő csinességöt és díszítést ki nem zárja, önkényt világos; a jól szabott magyarkára sujtás is kell, és e sujtás a körülményekhez képest a fekete szörgalandon kezdve egészen a briliánttal rakatos vert arany csatig, gazdagságra és fényre nézve sokféle lehet, a nélkül, hogy a jó szabást elrontsa.

Lássuk már most részletesen, mit kíván a szabátosság;

a) az egyes kifejezések helyes megválasztását és illetőleg kiszemelését;

b) a helyesen kiszemelt kifejezések helyes egymáshoz sorozását.

Kitűzött feladatomban szerint jelenleg csak az első ponttal foglalkozom, sőt voltaképen annak is csak egyik oldalával, vagy, ha úgy tetszik, ágával. Én általában azt kívánom, hogy oly író, a ki bizonyos gondolat kifejezésére bizonyos szót használ, mindig és mindenütt számot tudjon adni arról, hogy miért használta éppen ezeket a kifejezéseket és miért nem másokat. Ez még ott sem oly könnyű, a milyennek első pillanatra látszik, a hol például egy tárgy megnevezésére látszólag más kifejezés nem is állott rendelkezésre, de ezt az esetet ez úttal mellőzván csak arra az esetre szorítkozom, a mikor látszólag egyet jelentő kifejezések közt szabad a választás.

Az ily látszólag egyet jelentő szót rendesen „hasonértelmű” szónak szoktuk nevezni. Ismeretök és alapos értésök nélkül lehetetlen szabatosan írni.

II.

A hasonértelmű szók körül két irányban kell vizsgáldni, egyfelől tudniillik ki kell mutatni, hogy a két vagy több ily szókkal jelölni szokott fogalmak mennyiben hasonlóak egymáshoz, és miben egyeznek egymással; másfelől fel kell keresni, micsoda árnyalat különbözteti meg egymástól az első pillanatra azonosoknak látszó fogalmakat, és ki kell mutatni, melyik kifejezés jelöli sajátosságosan az egyik vagy másik árnyalatot. Az első irányban eljutunk ahhoz a tudáshoz, a melylyel változatossá tehetjük beszédünket, mert módot nyújt ismétlések kerülésére az által, hogy egy ismétlendő szó helyébe más tephessünk, a mely a kérdéses helyen és kapcsolatban ugyanazt a fogalmat fejezi ki; a másik irány valódi alapja a szabatoságnak, mert azon tanuljuk meg, hogy bizonyos helyen és bizonyos kapcsolatban egy fogalom kifejezésére az e fogalom jelölésére rendelkezésre álló szók közül melyiket kell alkalmazni, megmutatván egyszersmind, hogy miért kell éppen ezt az egyet, és miért nem szabad más használni.

Nem vagyok kétségen kívül első, a ki a magyar nyelv-

ben ily vizsgálódással foglalkozott, de elődeim rendesen abba a hibába estek, hogy vagy az egyik vagy a másik iránynak engedtek tulságos befolyást nézeteikre. Némelyik t. i. a nyelvnek különös gazdagságát látva abban, hogy egy fogalom jelölésére két, sőt több szó is létezik a nyelvben, ezt tiszta nyereségnek vette, és úgy megörvündett rajta, hogy általában nem akart semmi különbséget megengedni, s azt vitatta, hogy akár hol és akár mikor akármelyiket lehet akármely másik helyett használni; mások ellenkezőleg abból a különben alapján meg nem dönthető igazságból indulván ki, hogy egy nyelvben nem létezhetik tökélyesen azon vagy egy jelentésű két szó, a felcserélés és helyettesíthetés lehetőségét merőben tagadták, és így éppen az ellenkező szélsőségre jutottak. Világos, hogy itt is, mint sok helyt, az igazság közből van. Valamint t. i. kétségen kívül számtalan eset van, a melyben nincs szükség a fogalom nagyon éles megkülönböztetésére, és ennek következtében a megfelelő szó aggodalmas megválasztására, éppen úgy vannak ismét esetek, a hol éppen nagyon élesen és úgyszólván a szörszálhasogatásig különböztetni kell, s ily esetekben szükséges, hogy a szók megválasztása és kiszemelése öntudatosan történjék és biztos tudás alapján, nem pedig csak úgy gondolomra, és egy homályos, néha merőben elmosódott nyelvérzet sugallatára. Mert a nyelvérzet, a mely a közbeszédnek oly biztos vezére, a tudóst, a ki sokszor egy napon öt-hatféle nyelven olvas és sajátít el idegen és idegenszerű eszméket, és a kinek nincs ideje ezeket formaszerűen is tökélyesen átalakítani magyarrá, minden lépten nyomon cserben hagyja. A hasonértelmű szókat ezért mindkét irányban egyszerre kell vizsgálat alá venni, és a mennyire csak lehetséges, pontosan kimutatni, hogy miben egyeznek, miben különböznek.

Hátra van, hogy eléterjeszszem, micsoda elveket követtem, micsoda alapokból indultam ki vizsgálódásaimban.

Élő nyelvvel levén dolgom, feladatom sok körülmény következtében bajosabb, mint azoké, a kik a megállapodott nyelvtanra épített, zártkörű remekirodalom kétségbevonhatatlan tényekre támaszkodhatván, az antik nyelvek synonymikájával foglalkoztak. Mily kevés a mi nyelvünkben a vég-

legesen megállapított és alapul elfogadható tény! A ki csak némi figyelemmel kíséri irodalmunk fejlődését, el kell hogy ismerje, hogy bár az eszmék köre folytonosan tágul, a tudomány mennyiségileg és minőségileg halad és gyarapodik, a nyelv és irály szabatossága éppen oly bizonyosan hanyatlík napról napra.

Különösen ijesztő mértékben tűnik fel e hanyatlás a természettudományi és lapirodalomban, a törvényes és közigazgatási ú. n. hivatalos irályban pedig már nem is hanyatlás, hanem valóságos kigúnyolása mindennek, a mit nyelv és irály tisztaságának és szabatosságának tartanak minden mívelt nemzetnél. De a midőn a természettudományi mű, csak a szaktudósok zárt körére teszi meg nyelvrontó hatását a lapirodalom és a hivatalos irály megvesztegetik a nép minden rétegeinek beszédjét, és a mily mértékben terjed az irás és olvasás tudása a nép közt, épp oly mértékben ölík el a nép józan nyelvéretének utolsó maradványát is.

Szükségesnek látom itt óvást tenni egy szemrehányás ellen, a melylyel igen könnyen támadhatna meg a bírálat, t. i. az ellen a szemrehányás ellen, hogy tán ellensége vagyok a nyelv mívelésének. Ha a nyelv mívelésén valaki azt érti, hogy kell, nem kell, vegyünk fel nyelvünkbe mindenféle idegenszerűséget, akár talál belé, akár nem, úgy megvallom, a mívelés e nemének határozott ellensége vagyok. Annak a valódi mívelésnek pedig, a mely abban jár, hogy számba vevén a nyelv összes szókinsét, felkutatván a nyelvformák igazi jelentőségét minden irányban, és a mellett folytonosan szemmel tartván a nyelv jellemző sajátságait, kimutassa, mi módon lehet az emberiség összes mívelődésének, polgárisodásának és tudományának teljes eszmekörét híven áttenni magyarrá, a nélkül, hogy a magyar nyelven erőszak történjék: ennek a nyelvmívelésnek, a melynek mint a helyes irányú testgyakorlásnak nem az a feladata, hogy a testnek új tagokat szerezzen, hanem, hogy a természet adta meglevő tagok ügyességét rendszeres gyakorlással minden irányban úgy fejtsse ki, hogy képesek legyenek oly mozdulatok kivitelére, oly erő kifejtésére, a mely tőlök látszólag meg volt tagadva;

és mind ezt a nélkül, hogy a tagokat kifecszamítsa, hogy a test részeinek szép és czélszerű arányát elrontsa: ennek a mivélésnek nem csak nem vagyok ellensége, hanem a mennyire csekély erőm és tudományom engedi, munkás előmozdítója is igyekszem lenni.

Visszatérve tárgyamra, természetesen az a kérdés áll elé, hogy hol kezdjük tehát vizsgálódásainkat, ha egy egy szó valódi, eredeti alapjelentését akarjuk kipuhatolni?

Az első és legtermészetesebb eljárás, a mely e végre kinálkozik, a szónyomozás volna, a mely elemezvén a kérdéses szót, igyekszik jelentésére azoknak az alkatrészeknek a jelentéséből következtetni, a melyek alakulásánál vagy alakításánál úgyszólván anyagul szolgáltak; ám itt mindjárt nagy nehézségekre bukkanunk a követendő elvre nézve, mert e tekintetben több kérdés iránt kell előbb tisztába jönnünk:

1) Ha már sikerült egy szót felbontani gyökre és képzőre, feltéve, hogy mind a gyök, mind a képző jelentésére nézve tökélyesen tisztába tudunk jöni, melyiknek van nagyobb befolyása a származott szó sajátágos jelentésére, a gyöknek-e vagy a képzőnek?

A kérdés korántsem oly egyszerű, a milyennek első pillanatra látszik. Ha egyes kifejezés értelmezéséről van szó, csakugyan könnyű eligazodni, a felelet ilyenkor egyszerűen a lesz, hogy a gyök ilyen vagy amolyan eredeti jelentése a képző által ilyen vagy olyan módon módosul, tehát a szó ezt vagy azt jelenti; pl. kórság, a „kór“ gyökből és a „ság“ képzőből alakul. Mi a „kór“ gyöknek eredeti jelentése? Nézetem szerint se Molnár Albert, se Szabó Dávid, se a „Magyar nyelv szótára“ nem fogták fel helyesen alapjelentését, a midőn a szokott „morbus, languor“ jelentésből indultak ki; azt hiszem, hogy e gyök semmi egyéb, mint a nép száján elnyujtott „kor“. Tény ugyanis, hogy különösen az or végzetű egytagu szókat hajlandó a közbeszéd nyujtani; a „bor“ sok helyt „bór“-nak hangzik, sőt ugy is írják; „sor“ és „sór“ hasonlólag egy; éppen úgy vagyunk a „por“ és „pór“ kiejtéssel — az utóbbin természetesen nem értem a német „Bauer“-ból, a mely némely vidéken még ma is „Bur“-nak hangzik, alakult „pór“

szót —, a melyek nem egyebek mint tájbeli változatai ugyanazon egy szónak. Ha pedig „kór“ nem egyéb mint „kor“ az az időszak = spatium temporis, periodus, Zeitraum; „-ság, -ség“ képzőnek pedig az a jelentése, hogy a gyök vagy törzs értelméből állandó tulajdonságot csinál, a melyet valamely tárgyra lehet ruházni: „korság“ vagy a mint most szoktuk írni „kórság“ nem jelenthet egyebet, mint oly állandó tulajdonságot, a mely a kor-ból származik vagy korra vonatkozik. Minthogy pedig a közhasználatban e szó betegséget jelent, világos, hogy csak is oly betegséget jelenthet, a mely vagy a korból származik, vagy a korral jár, és csakugyan eredeti jelentése nem is volt egyéb, mint oly betegség, a melynek rohamai vagy jelenségei koronként állottak elő, vagy olyant, a mely a korral haladva súlyosbodott, tehát idegen szóval élve, vagy periodicus vagy chronicus betegséget, a mint régebben nem is ismertek mást, mint vízkórságot, asztkórságot, holdkórságot és a „kórságot“ önállóan a nyavalyatörés jelölésére; senkinek se jutott volna eszébe a lázrohamot, vagy a tüdőgyuladást kórságnak nevezni. Mellesleg jegyzem meg, hogy e szerint csak is „kórság“ a betegséget jelölő szó, a „kór“ magára nem jelent ilyet, és ennél fogva a kórház, kórjel, kórállapot, kóroda stb. mind hibásan képzett szók, a melyek csak erőszakos úton vonhatók azokra a fogalmakra, a melyek jelölésére a mai orvosi műnyelv használja.

Ámde a kérdés más alakot ölt, mihelyt ugyanegy gyökből különböző képzők, vagy különböző gyökökből ugyanaz a képző alkotnak különböző szókat; pl. ha „ir“ gyökből lesz: irás, irat, iromány, irka, irnok, iroda; vagy a „-ság, -ség“ képző alkotja az: inség, nyomoruság, szegénység, szükség szókat az „in“, „nyomoru“, „szegény“, „szük“ gyökökből és törzsökből.

Én abban a nézetben vagyok, hogy különösen a hasonértelmű szókra nézve az elv az: az értelem rokon volta a gyökben vagy törzsben gyökerezik, a képzőnek ellenben megkülönböztető szerepe van, és ebből elvonom első elvemet, hogy t. i. két rokonértelmű szó vizsgálatában a rokonságot mindig a gyökben vagy törzs-

ben, a különbséget a képzőben kell keresni.

2. Ha a kérdéses szó elemzésére nincs elegendő alapos adat, értem hogy vagy nem tudjuk elég biztosan meghatározni, hogy az előttünk levő szóban melyek a törzs- vagy gyökrészek, mennyi a képző? vagy pedig a felbontás sikerül ugyan, de nincs határozott adatunk az alkatrészek eredeti jelentéséről: ily esetben természetesen cserben hágy az elemzés, és kénytelenek leszünk más módszert alkalmazni.

3. Az elemzés még különösen felmondja a szolgálatot, ha valamely szó idegen eredetű, és csupa hangváltozattal lett magyarrá, és azután az ujonnan képezett szóknál. Az ilyeneknél történelmi kutatás válik szükségossé, a mely sokszor nagyon furcsa eredményekre fog vezetni. Így pl. hiába nyomoznók az „iblaný” szó eredetét, ha nem tudjuk, hogy a kérdéses anyag francia felfedezője esetleg éppen ibolya színére alapította elnevezését, és mivel *ἰὼν* görögül ibolyát tesz, elnevezte „jodine”-nak; a mi vegyészeink pedig visszatérve ez eredetre, alkották szerinte az „iblaný”-t; már pedig megdölgöndölgö, hogy „ibolya” nem egyéb mint „viola”, ez eredeti latin szóból éppen úgy alkotva, mint „iskola” a „schola”-ból, „ispotály” a „Spital”-ból, az a furcsaság áll elé, hogy a tős gyökeres magyar iblaný voltaképpen latin gyökből alakult; a puristáink szerint hasonlólag tiszta magyar „czég” nem egyéb, mint a német „Zeiger” magyarosított „czégér” alakjának indokolhatatlan rövidítése; senki se tudná az elemzésből kitalálni a „jelleg” jelentését, ha nem tudja, hogy mondva csinálták, rá parancsolván, hogy jelentse a „typus”-t, még pedig nem eredeti értelmében, a mely = ütés, nem is legközelebbi átvitelében, a mely vagy „veret, lenyomat, benyomás” vagy ennek alapján „dombormű, alak, idom”, hanem legtávolabbra vitt átvitelében, a mely „mintakép”, „minta”.

A második eljárás a nyelvszokás kipuhatólása, részint írói helyekből, részint az élő nyelvből. Itt még nagyobb nehézségekre bukkanunk. Íróinkat illetőleg az előttem álló feladatra nézve mindenek előtt ki kell mondanom, hogy a költők, általában, csak is a feladat egyik ágára, a hasonlatossá-

gok kimutatására szolgáltathatnak bizonyító adatokat, sajátsága levén a költői nyelvnek, hogy többnyire képekben és átvitt értelemben beszél, s ennélfogva többször jó abba a helyzetbe, hogy az egyes kifejezéseket átvitt mint eredeti értelmökben használja. A költő továbbá sokszor versmérték és rím szempontjából veszen szabadságot magának olykor még oly kifejezéseket is alkalmazni, a melyeket oly kapcsolatban és oly értelemben bizonyosan nem használ vala, ha prozában ír. Proza irodalmunkban még eddigelé nem értük el a szabatoságnak azt a fokát, hogy egyes, bár mi kitünő írónk tekintélye elég lehessen egy hasonlatosság vagy árnyalati különbség bebizonyítására. Nekünk még nincs, és a dolog természete szerint még nem is lehet „Cicero“-nk, a kinek tekintélye döntő mindenre nézve, a mit szóban és írásban mintaszerű és egyedül helyes kifejezésnek szoktak mondani; nálunk a tudományos és társadalmi művelődés sajátos állapotaink miatt nem fejlődhetett lassanként és fokozatosan a nemzet saját testéből és szelleméből, mint a görög és a római, mert miután igen korán nem csak érintkezésbe, hanem sokszorosán összefűződött viszonyokba is jöttünk oly nemzetekkel, a melyek minden tekintetben messze tulszárnyaltak volt, arra kénytelenültünk, hogy csaknem mindent tőlök tanuljunk, még pedig, el levén maradva, oly gyorsasággal, hogy a legtöbb esetben időnk se volt azt, a mit elsajátítottunk, alakban és szellemben tökélyesen magunkévá, értem tökélyesen magyarrá tenni; azért hiányzik irodalmi termékeink tulnyomó részénél — ismétlem, hogy itt már nem szóklok költőkről — az a sajátosság, a mely a fenforgó kérdésben legdöntőbb befolyásu, az eredetiség. Előbb csaknem kizárólag latin nyelvtan, szónoklattan és irodalom, jelenleg főleg német — a franczia és angol csak ritka és kivételes — tudomány befolyása alatt működik csaknem összes irodalmunk, és e befolyás oly mélyen hatott az irányra, hogy különösen az ugyszólván közönyös fordulatokra nézve már lehetetlen ma kimutatni, melyik az eredeti magyar, melyik a kölcsön vett. A mivel osztályokban a magyar nyelv csak az új korban kezdett ismét lenni a társadalmi közlekedés közege, és így nálunk az a viszásság történt, hogy az irodalmi nyelv-

nek nem lehetett alapja egy bizonyos miveltségi társadalom köztekintélyre vergődött eredeti nyelvszokása, mint Rómában az „Urbanitas“, hanem ellenkezőleg, az idegen nyelven folytatott tanulmányok befolyása alatt eredetiségében nagyon hanyatlott irodalmi nyelv vált a társadalmi nyelv mintájává, úgy hogy miveltségi osztályaink magyarsága semmi támaszt se nyújt az eredeti formákat és eredeti jelentéseket kutató nyelvésznek.

Romlatlan tisztaságban, megmaradt az eredeti sajátság csupán az eredeti népdalokban és példabeszédekben és az u. n. szójárásokban. Bár mennyire látszik is két szó egyet jelenteni, én úgy vagyok meggyőződve, hogy a hol eredeti népdalban, példabeszédben vagy szójárásban egyike úgy foglal helyet, hogy a másikkal soha és semmi szín alatt felcserélni nem lehet, ott a két szó jelentése közt különbségnek kell léteznie, és többnyire az illető szólam jelentése fog felvilágosítani az iránt, hogy miben áll az a különbség. Megvallom, hogy vizsgálódásaimban erre fektettem a főszó, innen nyertem eredményeim legnagyobb részét.

III.

Kétségbe vonhatatlan tény, hogy a szók értelmezése oly módon, a mely a logikai szabályoknak tökélyesen megfelel, egyike a legbajosabb feladatoknak. Igyekeztem ugyan, a mennyire tőlem telt, mindenütt adni értelmezést, és erre nézve azt a biztosítást kell előre bocsátanom, hogy ezek az értelmezések kivétel nélkül mindig valóságos meggyőződésemet fejezik ki; a csupa elmefuttatást, a némelykor önkénytelenül feltolakodó élczeskedést, szójátékot gondosan kerültem, s legalább e szempontból ítélve mondhatom, hogy értelmezéseim nem ráfogások. Ellenben szívesen folyamodtam ahhoz az eszközhöz, a mely nézetem szerint sokszor többet ér mint a legszabadosabb értelmezés, t. i. az illető szó lefordításához más nyelvre, többnyire latinra és németre; ámde itt

kötelességemnek tartom, két nevezetes körülmény kiemelését:

Először arra kell figyelmeztetnem, hogy valamint a számírásban minden számjegy értéke két körülménytől függ, alakjától és helyétől, úgy hogy, a mint szokás mondani, két-féle értéke van, sajátos értéke és helyértéke: éppen úgy van a beszédben minden egyes szónak kétféle jelentése, saját jelentése, a mely szóalakjánál fogva illeti, és helyjelentése, a mely attól függ, hogy bizonyos kapcsolatban és mily kapcsolatban fordul elé a beszédben, a mely helyjelentést nem kell összevételni azokkal a módosulásokkal, amelyeknek a ragozásokozója, és a melyek különböző viszonyokat jelölnek, de a szó jelentését nem másítják; így pl. e szó, 'írás' mást jelent, ha azt mondom: egész nap írással voltam elfoglalva, mást e szólamban: adj a bé írásban, meg mást e versben: itt az írás, forgassátok..., ismét mást e mondatban: ezen a kövön valami írás van; de nem is kell összevételni az úgynevezett átvitelekkel és képes kifejezésekkel, mert megesik, hogy alapjában még az egyszerű fogalom nem is változik és mégis más jellemző tulajdonságát tünteti ki a kapcsolat változtatásával. N. j ó r e n d b e n t a r t j a k ö n y v e i t. E mondatban a könyv szó önkénytelenül különböző fogalmakat állít előnkbe a szerint, a mint a rendet tartó személy könyvtárnok vagy kereskedő, de a rend is merőben különböző a két esetben, holott se a könyv se a rend szó sincs egyik esetben is u. n. átvitt értelemben használva, és a mondat se foglal magában átvitelt vagy képet. Sőt a hasonhangzású szókat a beszédben csak is a kapcsolat különbözteti meg, és hogy pl. „elég“ azt teszi-e, hogy ‚satis‘ vagy azt, hogy ‚comburitur‘; az „ér“ ‚vena‘ vagy ‚valet‘ vagy ‚attingit‘; „szám“ ‚numerus‘-t jelent-e vagy „os meum“-ot; „késél“ = ‚acies cultri‘ vagy pedig = ‚moratus es‘ stb. stb. nem lehet egyébből kivenni, mint a kapcsolatból; innen következik:

Másodszor, hogy miután a tárgyak határozott elnevezéseit kivéve, különböző nyelvek egyes szavai, ha egyet jelentenek is, egymást úgy szólván tökélyesen soha se fedik; a hányszor valamely magyar szó értelmezésére idegen szóhoz fogok folyamodni, kivétel nélkül mindig csak az éppen

kérdésben forgó kapcsolatra kérem alkalmazni azt az állítást, hogy a felhozott idegen szó az értelmezendő magyar szóval egyet jelent. Ez óvatosság számba nem vétele egyik nevezetes forrása a nyelvrontásnak. Ugyanis kétségtelen tény, hogy a leggazdagabb nyelvnek sincs annyi különböző szóalakja, hogy minden elvont és öszszerű fogalom jelölésére képes legyen egy-egy külön alakot szolgáltatni, hanem minde-
 nikben egy-egy szónak több szerep jut; de a szerepek ez egyesítése különböző nyelvekben nagyon is különböző, úgy hogy rendesen ugyanazon szerepek nem találunk mindig ugyanazon szóhoz. Ennek az a természetes követke-
 zése, hogy az egyik nyelv egy sor kapcsolatban, a melyben egy más nyelv mind ugyanazt a kifejezést használja különböző értelemben, kénytelen lesz mind különböző kifejezésekkel élni, holott más esetben éppen a megfordított viszony áll be. Előnye e tekintetben egyiknek sincs, de tagadhatatlan, hogy ebben rejlik egyik főjellemvonása a nyelvek sajátosságának; és azért jutnak tévútra mind azok, a kik egymást tökéletesen fedő szókat keresnek két nyelvben, azaz olyanokat, a melyek mindig és minden kapcsolatban egyet jelentenek, a melyek tehát minden átvitelre és képes használatra tökélyesen egyenlőn alkalmasak. E törekvésnek köszönünk egy rakás nyelvujtást szóban és fordulatokban, a melyek a mellett, hogy a nyelven erőszakot tesznek, még hivalkodók is, a mennyiben semmi szükség sem volt rájuk; az illető kifejezés vagy fordulat ugyanis rég megvolt a nyelvben, csak hogy az illető éppen ott nem kereste, a hol volt. Lesz alkalmam egynehány ily esetet ez értekezésem folytatá-
 ban bemutatni.

De ez észrevétel különösen fontos a hasonértelmű szók vizsgálatára nézve. Igen gyakran történik ugyanis, hogy két oly szót, a melynek más nyelven csak egy felel meg, hason-
 értelműnek tartanak, holott nem azok, miután az illető szó különböző jelentéseinek kifejezései, így pl. á r , j u t a l o m és d i c s ő s é g nem hasonértelműek azért, hogy németül mind a három „Preis“; ép oly kevésbé m e s s z e és b ő, holott németül mindkettő „weit“. Ellenben igen is hasonértelműek oly szók, a melyeknek más nyelven különböző kifejezések

felelnek meg, ha ez utóbbiak is hasonértelműek, és noha pl. szegény = pauper, szükölködő = inops, e szók mégis hasonértelműek.

IV.

Csak még egy kérdésre kell felelnem, mielőtt sajátképpi feladatom: a hasonértelmű szók részletes tárgyalása, kerülhet sorra. E kérdés az, hogy mit értek hasonértelmű szókon.

A hasonértelműség fogalma már természeténél fogva igen tágas, és a fogalmak rokon voltán alapulva, látni való, hogy éppen annyi fokozatot mutat, a hány fokozata van általában a rokonságnak. Ez értelemben véve hasonértelmű volna minden oly két szó, a mely bármi tekintetben rokon fogalmak jelölésére szolgál. Ily tág értelemben azonban nem vesszük itt a hasonértelműséget, hanem az itt feltett észelt tekintve csak oly szókat vesszünk hasonértelműeknek, a melyeknek jelentései annyi pontban egyeznek egymással, hogy bizonyos esetekben egyik a másik helyébe léphet, a beszéd szabatos értelmének megzavarása nélkül.

Itt azonban egy nevezetes tényezőt nem szabad szem elől téveszteni, t. i. az egyéni felfogást, a mely alá az egyes vidékek különböző felfogását is odafigyalom. Az értelmi tehetségek, különösen pedig a különböztető ítélet nagyobb vagy kisebb fejlettségénél fogva, némely ember nem tud különbséget tenni két oly fogalom közt, a melyet egy másik oly tisztán különböztet, hogy soha össze nem véti; egyes vidéken különösen bizonyos szók átvitelére nézve különböző a nyelvszokás. Én, a mennyire e dolgokról tudomásom van, igyekezni fogok valamennyire tekintettel lenni.

Ismételve mondom ki, hogy ha két hasonértelmű szóra nézve csak egyetlen egy szólamot találok a nyelvben, a melyben változatlanul csak az egyik szó foglalhat helyet, és a másik semmi esetben se helyettesítheti, mindig azt következtetem, hogy a két szó jelentése közt lenni kell valami árnyalati különbségnek, és igyekszem az árnyalati különbséget

kinutatni; de semmi esetre sem vállalom felelősséget megkülönböztetésem helyes voltáért. Célom főképp az, hogy e tárgy körül eszmecserét indítsak, s elég érdekesnek tartom, eléggé meg vagyok győződve fontosságáról, hogy remélhesem mások hozzá szólását. Sokszor más tévedése ébreszti fel bennünk a helyes eszmét. Ha ez sikerül az én tévedéseimnek, meg leszek elégedve avval a nemleges érdemmel, hogy nálamnál élesebb látású szemek figyelmét irányoztam e tárgyra, a mely oly nagyon megkívánja a kellő felvilágosítást.

V.

Hasonértelmű szók fejtegetése.

1. azonos, egyenlő, egyforma, hasonló, összeillő, találó.

Különböző tárgyak összehasonlítása vagy a külalak, vagy a lényeg tekintetéből történhetik, megjegyezvén, hogy a mit egy-egy esetben lényegnek veszünk, a fenforgó érdekek képest nagyon különböző dolog lehet, u. m. mennyiség, minőség, érték, hatás, erő stb. Ha már most két tárgynak lényege közt nem tudunk semmi tekintetben különbséget találni, e két tárgyat egyenlő-nek mondjuk; egy koczka- és egy gömb-alakudarabsó, a melyek mindenike egy fontot nyom, egyenlők, mivel lényegökben nincs különbség; a jól rendezett államban a polgárok egyenlők, mert a törvény végrehajtása és alkalmazása nem tesz köztök különbséget; egyenlő két oly pénzösszeg, a mely bár különböző pénznemben kifejezve, mégis ugyanazt az értéket állítja elé, mint pl. 8 o. frt. és 20 frank. Ha a lényegét nem tekintve két tárgy külalakjának alkatrészei ugyanabban az arányban állanak egymáshoz, e tárgyak hasonlóak; a mennyi golyó van a világon, mind hasonló egymáshoz; egy vászonra festett arczkép hasonló lehet az eredetihez. Átvitt értelemben is hasonlóak pl. oly események, a melyekben a tények minősége és sorozata ugyanaz, csak hely, idő és személyek mások. — Az egyenlőségben nincs fokozat, két tárgy vagy egyenlő, vagy nem egyenlő; a hasonlóság

elienben igen is képes a fokozásra, a mennyiben az arányok azonos volta inkább vagy kevésbbé pontos, tisztán vagy csak homályosan kivehető; különösen könnyű hasonlóságot találni oly idomokon és alakokon, a melyek körvonalai nem élesek, részletei nem jellemzők, ilyenek pl. felhőalakok hasonlóságai állatokhoz és emberekhez, sötétben látott tárgyak hasonló volta bizonyos alakokhoz, stb. Egy tárgy egyenlő a másik k a l, de hasonló a másik h o z. Az egyenlő és hasonló közt közbül áll az egyforma fogalma, a mely az idegen eredetű „forma“ jelentése alapján inkább külalakra vonatkozó hasonlóságot látszik jelenteni, és a magyar nyelv szótára szerkesztői, tán éppen az elemzés alapján úgy is értelmezték, azonban az élet és gyakorlat nem úgy használja, hanem úgy látszik e kifejezést „forma“ oly módon érti, hogy csak hozzátvetőleges egyezést jelöl; ezért az „egyforma“ nem csak a külalakra, hanem a lényegre is vonatkozik, és azt jelenti, hogy „körülbelül éppen olyan“, így pl. egyforma ruhát emlegetvén, nem csak az alakra gondolunk, hanem értünk rajta ugyanegy szövetből való, ugyanazon színű és szabásu, és legfőlebb csak nagyságban különböző ruhákat; az egyezredbeli katonák egyenruhája egyforma. Különben az egyforma épen közbül álló jelentésénél fogva majd az „egyenlő“ majd a „hasonló“ fogalmához közeledik inkább, de alapjában az egyforma tárgyak se nem egészen egyenlők, se nem csupán hasonlók, legkevésbbé pedig egyenlők és hasonlók egyszerre. Ez utóbbi kettős fogalom jelölésére mennyiségtani íróink egy külön műszót teremtetek, a „congruens“ latin kifejezés magyarítására, t. i. az „összszeillő“ szót, nézetem szerint nem egészen helyesen, mert az „illeni“ ige alapjelentésénél fogva, éppen nincs meg benne az egyenlő és hasonló fogalma; a legkülönneműbb tárgyak illhetnek egymáshoz éppen azért mivel nem egyneműek. Mielőtt azonban itt tovább megyek, legyen szabad az „illik“ és „talál“ igék jelentőségéről megmondani nézetemet.

Az „illik“ ige eredeti és anyagi alapjelentése homályos, és tudtommal, nyelvünk jelen állapotában, kivétel nélkül átvitt értelemben használjuk; ez értelmet tán legrövidebben így lehetne kifejezni: két dolog illik egymáshoz, ha együtt lé-

tők kellemes hatást tesz arra az érzékünkre, a melylyel észleljük. Így illik egymáshoz két szín, két idom, két ember, két hang stb. Hogy itt az „egyenlő és hasonló“ voltának feltétele nem létezik, önkényt világos, sőt bizonyos tekintetben ki van zárva.

„Talál“ vagy „tanál“ sajátlag az, a ki keresve kapja azt, a mit kapni kívánt, a mint ezt a „lel, talál, kap, felfedez, észrevesz, -ra-, re bukkan“ igék tárgyalásánál meg fogom mutatni. A találás feltétele tehát egyfelől a keresés, másfelől a keresett dolog ismerete. A ki azt mondja, találtam szállást, avval megvallja, hogy keresett szállást, de egyszersmind azt is, hogy előre tudta milyen és mekkora szállás kell. Vessük csak össze e mondást: ha nem találok olyat, a melyet keresek, fogadok olyat, a melyet kapok, — mikor kerestem nem találtam, ime, most rá akadtam, — merőben egyebet kerestem s véletlenül erre bukkantam stb. Már most átvitt értelmében is hasonló alapokon kell hogy álljon jelentése; e szerint tán így fogunk helyesen értelmezni: egy dolog „talál“ a másikhöz, ha éppen azt adja hozzá, a mit hozzá adni kellett vagy kívánatos volt; így talál a felelet a kérdéshez, talál a cserépdarab éppen abba a csorbába a honnan kitört; talál a nyél a fejszébe, a dugó az üveg szájába, a csap a lyukába, a fedő falezékre stb. Világos, hogy itt a találó dolog mindig keresett vagy kívánt dolog volt, és az egymáshoz, egymással, egymásra találó tárgyak legalább bizonyos tekintetben egyenműek.

E két kelmének a színe összeillik, tehát azt teszi, hogy a két szín együtt látva kellemes hatást tesz a szemre; e két kelme színe talál, pedig azt teszi, hogy az egyiké éppen olyan mint a másiké; — ez a kő illik ebbe a nyílásba, és ha kellően megfaragják és idomítják, találni is fog belé; ez a mellény jól illenék a nadrághoz, de nem talál a testemre stb.

Ebből eléggé látszik, hogy a „congruens“ jelentését se az „összeillő“ se a „találó“ nem fejezi ki szabatosan, nézetem szerint itt helyes lett volna a német példáját követni és a congruensidomokat egymást „fedő“ idomoknak kellett volna nevezni.

De ha két tárgy egyenlő és hasonló, még azért nem

„azonos“. Sajátlag egy tárgy csak maga magával azonos, és az u. n. azonos egyenlet a mennyiségtanban $a=a$ nem azt mondja, hogy egyik a azonos a másikkal, hanem azt, hogy a azonos maga magával. Innen láthatjuk rögtön, hol van helyesen alkalmazva az „azonos“ kifejezés, ott t. i. hol a kérdésben forgó tárgyak csak látszólag különböznek, holott mindig csak ugyanazon egy tárgyról van szó, pl. Bonaparte Lajos és III-ik Napoleon azonos személyek; Cicero beszéde Manilius törvényjavaslata mellett és Cicero beszédje a Pompejusra ruházandó rendkívüli teljhatalomról azonosok; ily értelemben lehet két embernek azonos nézete, írhat két ember azonos tudósítást, be kell bizonyítani törvényszék előtt valaki azonoságát stb.

Ha tehát két ember nézete azonos, nézetök csak egy, ha egyenlő, mindenkinek külön nézete van ugyan, de az egyiké éppen olyan mint a másiké; ha hasonló nézetben vannak, a nézetek lényegében lehet némi különbség, de a kinyilatkozás alakjában egyeznek; ha egyformák nézeteik, körülbelől egyeznek lényegre és alakra nézve; ha összeillenek nézeteik, a kettő bár különbözik egymástól, de igen jól megállhat egymás mellett; ha talál két ember nézete, az egyik kiegészíti a másikat.

Ez ügyetlen példát szándékosan választottam, mert meg akartam mutatni, mily kevésbé élesek azok a határvonalok, a melyek az egyes árnyalatokat elkülönítik, és mily ovatosan kell itt egyeztetni és különböztetni. Azonos nézet és egyenlő nézet oly összefolyó fogalmak, hogy szorosan véve, nincs is köztök észrevehető különbség, pedig mekkora és mily lényeges és szembeötlő különbség van például egyenlő tartozás és azonos tartozás közt, mert ha A tartozik B-nek 500 frttal és C tartozik D-nek 500 ftal, A és C tartozásai egyenlők, de nem azonosok. Ellenben, ha A tartozott B-nek 500 frttal, mindketten meghalnak, és A-nak C levén az örököse, B-nek pedig D; már most C ugyanavval az 500 frttal tartozik, a melylyel A tartozott B-nek, és ekkor C tartozása azonos az A-ével.

Ezt azok számára jegyeztem meg, a kik talán hajlandók lehetnének némelykor hajszásúhasogatással vádolni.

Még van egy kifejezés, a mely némileg ide tartozik; némelykor halljuk és olvassuk, hogy ez a dolog „összevág“ a másikkal; de ez nem egyéb mint eredeti magyar kifejezése annak, a mit a német úgy mond: *das läuft auf Eines hinaus*, és a mit ujitóink roszul és idegenszerűen így szoktak mondani: egyre megyen ki.

Legyen szabad még egy jegyzést ide csatolnom. Az „azonos“ tárgyalása önkénytelenül eszembe juttatá, mily sokszor olvassuk, hogy: a külögyér azonos jegyzéket küldött a nagykövetekhez . . . Bocsánat a kifejezésért, de ügyetlenebb, és ha igaz nevén akarjuk nevezni, ostobább fordítás nem történt a nyelvünk ellen elkövetett számos bűn között, mint mikor a német „Note“-t jegyzéknek fordították. Bátran el lehet mondani, hogy a ki cselekedte, se németül se magyarul nem tudott, de főleg nem tudta mi az a „Note“, és a spanyol tábornok a ki Madrid k a l a p j á t (*die Hut von Madrid*) átvette, a Fiescobeli szerecsen a ki leteszi hivatalát (*resignirt*) csak neveltetőbb, de nem nevetségesebb fordítások. Vajjon nem lehetne kiküszöbölni?

2. vágni, szelni, metszeni, hasítani, szabni, faragni, vésni.

Éles szerszám alkalmazásával valamely test összefüggő részeit egymástól elválasztani vagy általában a test részeinek összefüggését megszüntetni, az az alapfogalom, a melyre az elősorolt szokat visszavihetni, és a melyben tehát valamennyien egyeznek.

Az éles ék hatásának módja ismeretes, élet az összefüggő részek közé tolva, megszünteti az összefüggést. Ha az ék éle oly tompa, vagy a részek összefüggése oly erős, hogy az él csak aránylag nagy és hirtelen sebességgel alkalmazott erőszak által nyomulhat be az elválasztandó részek közé, akkor vágunk. A vágásnál több hatása van az erőnek mint az ék alaknak, és innen van az, hogy a vágni igével akkor is élünk, ha valamely testet más testhez oly nagy erővel hozzá ütünk, hogy él nélkül is benyomást hagy maga után; így vágunk valamit a földhöz, valakinek a fejéhez, valakit pofon vágunk, valaki az ágyba vágja magát. — Ha az alkalmazandó erő csekély és szinte észrevehetetlen, és a ha-

tás, t. i. a részek elválasztása főszközlője az ék éle, akkor „szelünk“ vagy „metszünk“; a s z e l é s és m e t s z é s közt az a különbség, hogy a szelés csak egyenes irányban megy, tehát szelés által vagy egyenes vonal vagy sík keletkezik; a metszés görbe is lehet; továbbá a szelés nagyobb vagy kisebb darabot mindig tökélyesen külön választ a test fő zömétől, a metszés ellenben csak bizonyos kiterjedésben választja el a részeket egymástól a nélkül, hogy szükségképen a test egy része a többitől merőben külön váljék; szelünk egy darab kenyeret, felszeldeljük a dinnyét; de az orvos felmetszi a kelevényt, kimetszi a hólyagot, mikor a hólyagkövet ki akarja venni, stb.

A vágás, szelés, metszés néha csak bizonyos mélységig és részben kezdi meg, azután valami más erőszak folytatja tovább, ekkor h a s í t u n k; a favágó a fűrészszel elébb rövidre vágja a hasábokat, azután a rövid czölönköket fejszével felhasítja, mert a fejsze csak kevésbé mélyen hat be élével, azután vastagságával feszíti szerte a még összefüggő faszálakat; egyébiránt történhetik hasítás éles szerszám előleges használata nélkül is.

Ha a vágásnak, szelésnek vagy metszésnek a célja egy idom vagy bizonyos alak képzése nyers vagy félkész anyagból, két eset áll elő. Vagy az a cél, hogy az előállítandó alak egyes részeit inkább méreteik mint tökélyes idomuk tekintetéből csak úgy kinagyoljuk, ez s z a b á s, vagy az, hogy az anyagtömegből apró darabokat bizonyos rendszer szerint úgy és addig vagdalunk, a míg a tömeg a kívánt alakot ölti, és ez f a r a g á s. Az ács a fatörzsöket elébb megf a r a g j a, azaz addig vág és hasít le róla forgácsot, a míg a kellő négyszögű alakot kapja, azután pl. szarufákat s z a b belőle.

Ha az éles szerszám élivel csak bizonyos mélységig hatol a test felszínébe, és ez által akár csupa saját benyomása, akár forgácsok kiemelése által nagyobb vagy kisebb mélyedéseket csinál, akkor ez az eljárás v é s é s; pecsétnyomókat pl. vésve készítenek, és hibás e szerint a m e t s z ő kifejezés, a melyet a pecsétnyomók készítői felvettek, ők v é s ő k, éppen úgy mint a litho-, charko-, és xylographusok, nem kő-, réz- és fametszők, hanem „v é s ő k.“

A szelésnek és metszésnek oly nélkülözhetlen feltétele az él hatása minden idegenszerű erőszak nélkül, hogy már ollóval, fűrészszel nem szelünk, se nem metszünk, hanem vágunk. Átalában a vágni, a legszokottabb és legáltalánosabb kifejezés. Az életben metsző szerszámról nem mondjuk: nem szel, nem metsz, hanem azt mondjuk „nem vág“.

Külön jelentésű és némileg ide tartozó kifejezések még darabolni és tagolni.

vágni = caedere, szelni = secare, metszeni = incidere,
hasítani = scindere, findere, szabni = apte consecare,
faragni = sculpere, vésni = scalpere.

3. -ért, miatt, végett, -ban -ben, -tól -től,
után, következtében, -ul -ül

és

-ért, gyanánt, helyett, -nak nek, képiben,
-képen, -ként.

Ujabbkori nyelvrontó nyelvmivelésünket tán semmi se ítéli el oly méltán mint az, hogy az ő bűne következtében az e cikk elején elsorolt szócskák hasonértelműekké váltak. Magok azok, a kik csaknem minden irataikban menthetetlenül összezavarják és vétik őket minden lépten -nyomon, nem hiszem, hogy meg ne döbbenjenek, a mikor így egymás mellé sorozva meglátják. Mit? hát én ne tudnám, hogy -ért és -tól nem mindegy; én véteném össze a miatt-at az után-nal? stb. kérdehetnék némelyek méltatlankodva. — Igenis, nem! azaz, hogy tudja-e valaki vagy sem, hogy két szó közt különbség van, és mily különbség, arra nem tudok felelni. Megeshetik hogy tudja, hogy tán még jobban tudja mint én, de mit ér az a tudás, ha nem alkalmazza? vagy még jobban kifejezve: annál nagyobb bűn, ha tudja, hogy nem mindegy, mégis összevéti.

Lám! ennek is a felületesen és vásári munkának készült szótárak első sorban okozói. Mit is csináljon a németül gyengén tudó fordító, ha az a németben oly sokszor és oly különböző fordulatokban előforduló „wegen“ viszonyzó megakasztja és ő aztán elévevén német-magyar szótárát, azt találja benne:

wegen, -ért, miatt, végett.

Csoda-e aztán, ha pl. így fordít: Ich komme wegen der bewussten Angelegenheit = a tudva lévő ügy miatt jöttem; wegen anhaltender Regengüsse sind die Strassen unwegsam = a folytonos esőzések végett járhatatlanok az utak; wegen eingetretener Nebel hat sich der Zug verspätet = a beállott ködért elkéssett a vonat stb. Vagy tán nem olvasunk ilyent minden könyvben és minden lapban?

Kétségbekonlatlan tény, hogy -ért okadó viszonyrag s mely az okot tünteti ki, és oly általános jelentésű, hogy ha valaminek okát nem tudva tudakozni akarunk utána, önkénytelenül azt kérjük, hogy „miért”, és ha a kérdzett rosz kedvű, s nem akarja velünk tudatni a kérdett okot, vagy maga sem tudja, azt feleli rá: hát „a z é r t”.

Ám de az -ért azért még se talál akármelyik okhoz, mihelyt ez az ok és az ok hatásának módja tudva van. Az -ért eredeti jelentése azt a nehézséget görditi előnkbe, hogy itt minden lehető valószínűséggel két vagy tán több egyenlőn hangzó gyök egyenlő képzeménnye áll előttünk. Gyanitom, hogy az az -ért, a mely = wegen, az az -ért, a mely = für, nem ugyanazon egy „ér” gyöknek a származékai, hanem ha valaki az ér = tangit, attingit és az ér = valet, vim habet, alicujus momenti est szókat vagy gyököket egynek veszi, a mit lehet is, miután, bár kissé erőszakosan, fel lehet találni a kapcsolatot abban a körülményben, hogy valami úgy hat valami egyébre legkönnyebben, ha hozzá ér, és az érdek származék oly jelentésű, hogy akármelyikből lehet származtatni. Azonban legyen bár egy gyök vagy kettő, annyi bizonyos, hogy alapjelentés kettő van, és ez oldja meg a kérdést. Az -ért = wegen, abból az ér-ből veszi eredetét, a mely = tangit, és innen van az ő általános jelentése, mert bár mi távol érintkezés létezik ok és okozat közt, bár mily módon adott is az ok lételt az okozatnak, az -ért helyesen fogja jelölni az okot; ámde ebből származik a megszorítás is, a mely azt mondja, hogy az -ért okadóval csak ott szabad élnünk, a hol az ok és okozat között csak nagyon laza a kapcsolat és az okozás módja homályos vagy legalább nincs kifejezve. Innen is van, hogy a „miért” kérdésre helyesen soha se felelhetünk egyetlen egy szóval, a melyhez -ért-et

ragasztunk, hanem mindig egész mondattal kell felelnünk, a melyet „mert“ vezet be, vagy határozottabban „azért, mert“. Erre: miért zárták el ez embert? nem lehet helyesen úgy felelni: lopásért, hanem úgy kell: azért, mert lopott. Megjegyzem hogy azért „lopásért bünhödni“ lehet, de ennek az „ért“-nek más a jelentése, a mennyiben a lopás itt már nem ok, hanem a bünhödés az az egyenérték, a melylyel a büntető hatalom a lopás büntényét a bűnössel jóvá téteti.

Ebből továbbá azt következtetem, hogy az ért, mint egyszerű okadó, nem is szerepelhet egyebütt, mint a két szóban miért és azért, mert bármily állító mondatban, a melyben ok és okozat fordul elé, legalább már van a kapcsolatra és az okozás módjára nézve némi határozottság, és mi helyt ez létezik, már az -ért -tel nem lehet helyesen élni.

Az a kérdés áll itt elé, hogy tehát mind helytelenek-e az ily szólások, mint: „valami dologért szeretnék veled beszélni“, „azért a bizonyos ügyért jöttem ide“ stb., a melyeket mindennap hallhatni? Felelet: attól függ, hogy mily értelemben vesszük. Ha a dolog az ok, a mely beszélgetésre való vágyamat előidézi, a szólam feltétlenül helytelen, de ha az a dolog beszélgetésünk tárgya akar lenni, és célom az, hogy téged e dolog érdekében valamire rá akarjak bírni, a szólam épen oly helyes lesz, mint a mily helyesen mondjuk: „tégy szót érettem“. Ha a dolog csupa ok, helyesen csak így lehet mondani: „azért szeretnék veled beszélni, mert dologom van veled“. Éppen úgy mást mondok, ha „valami ügyért jöttem“, meg mást, ha „azért jöttem, hogy valami ügyről értekezzünk“.

Ez pedig nem hajszállhasogatás. Vessük csak össze a következőt: „Pénzért jöttem“, „azért jöttem, hogy pénzt kérjek“, „pénz után jöttem“, mindjárt meglátjuk a különbséget. A ki pénzért jő, azért jő, mert jövedeleért vagy kapott már vagy remél kapni pénzt mint jutalmat; a ki pénz után jő, azért jő, hogy azt a pénzt, a melyet bizonyosan kapnia kell, a melynek számára kész voltára mint bizonyosra számított, magával elvigye, a ki pedig azért jő, hogy pénzt kérjen, annál a pénzre való szükség az ok, a mely jövetelét okozta.

Hogy mondjuk tehát helyes magyarsággal azt, a mit a német így mond: Ich bin wegen des Geldes gekommen.

Ugy nem: „A pénzért jöttem“, mert ez azt tenné: Ich bin für das Geld gekommen.

Ugy sem: „A pénz után jöttem“, mert ez = Ich bin um das Geld gekommen, vagy: nach dem Gelde gekommen.

Hanem úgy: A pénz dolgában vagy ügyében jöttem.“

Azt hiszem, hogy az -ért dolgában tisztában vagyunk.

Az okviszony általában véve kétféle lehet, vagy olyan hogy az ok előidézi az okozatot, az ok tehát lételt ad valami okozatnak, ez esetben „következtében“ jelöli a kérdéses viszonyt, vagy ellenkezőleg az ok azt eszközli, hogy valami nem történhetik, akadályozza az okozat létrejöttét, és ekkor „miatt“ fejezi ki a jelölendő viszonyt. Ha tehát a folytonos esőzés előidézte az utak járhatatlan voltát, úgy fejezzük ki: „a folytonos esőzés következtében járhatatlanok az utak“: és ha a beállott köd akadályozta a vonat haladását, „a vonat a beállott köd miatt késett el“, vagy helyesebben „a beállott köd miatt nem haladhatott“, valamint általában „miatt“-nak inkább tagadó mondatokban van helye. A német mindkettőt „wegen“-nel fejezi ki.

„Miatt“ és „következtében“ azonban távol fekvő és úgy szólván nem szoros érintkezés útján ható okokat jelölnek, de ha az ok és okozat közvetlenül érintkeznek, miatt helyébe „től-től“, következtében helyébe „-ban-ben“ áll. A vonat a köd miatt nem haladhatott, mert a gépvezető a ködtől nem látott; N. lábtörés következtében eléállott seblázban halt meg.

Innen lelik megfejtésöket a közmondásszerű következő szólamok: „nem lát a szemtől, a füsttől nem lehet két lépésnyire látni, tölem tégy a mit tetszik (nem „miattam“), ijedti-ben szörnyet halt, bámultában eltátotta a száját, majd megpukkadt neveti-ben, örömi-ben szökdécselt, inlázban halt meg, fájdalmában ordított“ stb., a mely szólamokban a német „vor“ viszonysszóval él, az utolsó előtti kivéve, a melyben németül „an“ áll.

Ezzel ki van merítve az okot jelölő viszonysszók és viszonyragok sorozata, és rövidre összesenva mondhatjuk:

Határozatlan okot jelöl -ért, de csak e szóban miért és azért.

Határozott okot, a mely közvetlenül szül okozatot, -ban; a mely pedig csak távolról foly be az okozat létrejöttére, -következtében.

Határozott közvetlen akadályt jelöl -tól-től, távolról akadályozó körülményt miatt.

„Következtében“ helyett kezdik felvenni a „folytán“ szót, a mely merőben egyebet jelent. Figyelemre méltó és kerülendő hiba!

„Végett“ nem is jelöl okot, hanem célzt, és helyesen csak igenevek előtt áll; sajátlagos rokona a -ra, -re; tanácskozás végett elmehetünk valahová, de tanács végett soha se, hanem megyünk vagy tanácsot, kérni, vagy tanácsot adni, vagy a végett, hogy tanácskozzunk. Végre meg kell mondanom, hogy mit keres itt az -u-l-ül. Egy derék tudósunk, Akadémiánk tagja, és a magyar nyelv tanára egy könyvet küldött tanártársának ily tartalmu czédula mellett: Tekintetes N. N. Urnak elolvasásul (sic); de nem áll egyedül e tekintetben. Honnan veszi magát az itt mutatkozó tévedés, alább fogom megmutatni.

A szótárak „wegen“ alatt még említnek „ból-ből -ra-re nézve, tekintetében vagy tekintetéből“, kifejezéseket; hogy a két utóbbit helytelenül, azt hiszem, nincs mért bizonyitanom. A -ból-ből úgy látszik, mint ha mégis valamikép ide tartoznék, mert olvashatni és hallhatni efféléket, mint „haragból tette“, „makacsságból hallgat“, stb. de azt hiszem, hogy ezek germanismusok, a melyek különösen az osztrák provinciálizmusból származnak, mert csak Austriában mondják: aus Zorn, aus Verstocktheit stb, e helyett vor Zorn vagy im Zorne; magyarul pedig tán helyesebben mondjuk: „haragjában, makacsságában“.

Következik most a második -ért az ő rokonaival.

Egyike a legkorábbi tapasztalatoknak, a melyeket az emberi nem szerezhethetett, kétségen kívül az volt, hogy az embernek emberre van szüksége, hogy „nem jó, hogy az ember egyedül legyen a földön“, szóval, hogy egymásra vagyunk szorulva. E tapasztalat társulást szült, a melynek célja volt,

kölcsönösség alapján egymáson segíteni, egymás szükségait pótolni. A mivelődés és polgárosodás legalsóbb fokain az emberek szükségai nagyon egyszerűek, és ennél fogva az a szolgálat, a melyet egyik a másiknak tesz ily szükség pótlására, bármi különmemünek látszik is mai felfogásunk szerint, mégis körülbelül egyenlő fontosságu. Éppen az a fontosság, a melyet körülményeink és szükségaink szempontjából tulajdonítunk valamely tettnek vagy tárgynak, egy közös mértékké válik, a mely képesekké teszen, hogy a legkülönbözőbb természetű dolgokat egymáshoz mérhessük. Az az arabs, a ki közel az éhen haláshoz a sivatagon egy zacskó drágagyöngyöt lel, és ismét elhánja azt mondván, hogy „bár letem volna egynéhány dátolyt“, igen szép példája annak, hogy az épen fenforgó körülmények egyes esetekben, mily különböző fokra emelhetik vagy szállíthatják a tényeknek és tárgyaknak a fontosságát. A fontosság e különbözőzése pedig annál feltünőbbé vált, mennél inkább szaporodtak az emberi nem fejlődésével a vágyak és ennél fogva a szükségek is. Így keletkezett lassanként a mérésnek és számításnak egész rendszere, a melynek alapja az egyenlőség. Tudva levő dolog, hogy a közlekedés az emberi nem őshajdani állapotában cserén kezdődött; a csere alapfogalma onnan indul ki, hogy: „én teszek, hogy te is tégy“ vagy „én adok, hogy te is adj“ vagy a kettőt egybefoglalva: „teszek, hogy adj, vagy adok, hogy tégy“.

Ha az ügy ily egyszerű feltétel alatt be van végezve, az arra mutat, hogy a váltott tett vagy adomány a két félre nézve tökélyesen egyenlő fontosságu volt, és ez a tökélyesen egyenlő fontosság az a viszony, a melyet az -ért jelöl. Különösen szemmel tartandó itt, hogy a fontosság ez egyenlő volta, a szükség érzetének és nem más tekintetek kifolyása, mert csak a szükség érzete alapja az *érték*-nek, holott az a fontosság, a melyet más tekintetek tulajdonítanak valamely ténynek vagy tárgynak, a *becs* fogalma alá esnek. A szomjuzónak ital kell, a mely az ő szomjuságát oltja; ez ital *értéke* tehát attól függ hogy mennyire hágott a szomjuság, és mennyire képes az ital e szomjuságot oltani, ez érték oly határozott valami, a mit az adott körülményekből mintegy ki lehet számítani; a *becse* ellenben számos és különböző körülményektől függhet

a melyek számításnak nem lehetnek alapjai és elemei, így pl. befolyhat a becsre az adott ital íze, de nagy kérdés, melyik íz becsesebb az illető szomjas előtt, mert hiszen ez egészen egyéni hajlamától, szokásától, egészségi állapotától stb. függ; befolyhat a becsre az is, hogy mily bajosan vagy mily könnyen lehet hozzá jutni, mekkora mennyiségben áll rendelkezésre stb. stb.

Ha valamely tény vagy tárgy szüksége nagyon gyakran áll elé, ha e szükség sok embernél mutatkozik, idővel egy megszokott út és mód keletkezik e szükség fedezésére, és ez által a kérdéses tény vagy tárgy értéke és becsé bizonyos állandóságot nyer, és ez az állandóvá vált értékre alapított némileg állandó és köztudomásu becse az, a mit *ár*-nak nevezünk.

Szükségem volt a különben külön czikkre szánt *ár*, *becs* és *érték* fogalmait itt közbeesőleg tárgyalni. Hozzá adom még, hogy minden csere, minden vásár, minden munkaszereződés e fogalmakon alapszik, a melyekre nézve ismételve kiemelem, hogy a becsnek az értékkel semmi köze. Merőben értéktelen tárgyaknak roppant nagy lehet a becse, példa erre a drága gyöngy, a melynek értéke semmi; ellenben nagyon értékes tárgynak csekély lehet a becse, erre példa a víz, a mely nélkülözhetetlen, tehát roppant értékű, becse semmi, mert csaknem mindenütt könnyen és nagy mennyiségben lehet kapni. Az *ár* azonban az érték és becs együttes tekintetbe vételén alapszik, csakhogy a becsnek rendesen nagyobb befolyása van rá mint az értéknek.

Ezeket előre bocsátva térjünk vissza a cserére, adásvetésre. Itt egyszerre kettős alaku szólam áll előnkbe: cserélünk, adunk vagy veszünk tárgyat tárgy-ért, vagy tárgyat tárgy-on. Ha tárgy tárgy-ért megyen, az alapfogalom a két tárgy tökélyesen egyenlő értéke és becse; „szemet szemért” mond a szentírás, mert szem és szem egyértékű, egybecsű tárgyak; „mit adjak neked ezért a pipáért”, egy felszólítás, a mely azt jelenti: válaszs magadnak a vagyonomból valamely tárgyat, a mely neked annyit ér és a melyet te éppen annyira becsülsz mint a pipádat, hogy cseréljük ki a pipáddal; megjutalmazni valakit valamiért, megbüntetni valami-

ért; pénzért dolgozni: azaz a maga munkáját egyenlő értékűnek, egyenlő becsűnek tekinteni nem a nyerendő pénz mennyiségével, hanem általában avval, hogy pénzt adnak érte; így „imádkozik az ember a mindennapi kenyérért“, mert a maga imádságát Isten előtt oly kedvesnek, oly becsesnek tartja, vagy legalább kívánja tartani, hogy a nyerendő kenyérrel egyértékű. A mennyiben egyes esetekben a czél, a melyet elérni kívánunk, az okkal, a mely cselekvésre indít, és az értékkel, a melyet tettünknek tulajdonítani szeretünk, sok tekintetben összefoly, az -ért e jelentése félreértésekhez is vezethet. Meghalni a hazá-ért, buzogni a vallás-ért, megtenni valamit barátja-ért vagy barátja kedve-ért, az Isten-ért ne szólj!, oly kifejezések, a melyek voltaképen nem tartoznak e rovatba, és az -ért ezekben más jelentésű, a mely e vizsgálat körén kívül esik.

A mint az -ért, a becs és érték tökélyes egyenlő voltát jellemzi, az -on -en azt tünteti ki, hogy árt értünk rajta, a mely rendesen egyik vagy másik fél részére több előnyt nyújt, mint a mennyi az érték és becs egyszerű kiegyenlítéséből háromolt volna reá. Az „eben gubát“ cserélő jellemzőleg tünteti ki a kicserélt két tárgy értékének és becsének különböző voltát, így „pénzen vásárlunk“ a mikor árt fizetünk, a mely az eladó számára a teljes értéken és becsen felül nyereséget is kell, hogy biztosítson; és „ingyen“ ha adnak holmit, bizonyosan nem gondol senki az érték egyenlő voltára.

Az -ért és az -on -en bizonyosan csere viszonyt jelöl, de jelöli mintegy elvontan a csere tárgyát tevő dolgok értéke, becsére, árára való tekintettel; a mennyiben azonban a csere hely változtatást is von maga után, e viszonyragok „helyettre“ változnak. A ki a gabnáját pénzért adta oda, annak most gabna „helyett“ pénze van, a pénz pótolja a gabna helyét, de minden tekintet nélkül az értékre, becsre vagy árra. Innen általánosabbá válik a „helyett“ jelentése, és kiterjed minden viszonyra, a hol tárgyak helyet cserélve, egyik a másik helyét foglalja el; és a viszony megfordításánál fogva olyanra is, a hol egy egy tárgy az egyik helyet mással cseréli fel; és végre általában minden oly viszonyra is, a hol valamely tárgy oly helyen talál létezni,

a hol más valaminek kellett vagy lehetett volna leledzeni. E pontra érkezvén, érintkezni kezd más két viszonyzóval, t. i. a „g y a n á n t”-tal és a „n a k -n e k”-kel.

A „helyett” mindig és kivétel nélkül valóságos tárgy- vagy helycserét jelöl, noha a kérdéses tárgy eszményi vagy képzelt is lehet. „Ló helyett szamarat irt” éppen oly valóságos felcserélése a „ló” és „szamar” írott szóknak, mint a valóságos ló és szamar cseréje valódi, ha „ló helyett szamarat fogott a szekerbe”; így mutathat valaki szamarat ló helyett, kaphat valaki szalmát széna helyett, értéktelen kavicsot kincs helyett, szép szót pénz helyett stb.; de mindezekben a csere kézzelfogható, világos, és semmi csalódásnak vagy félreértésnek helye nincs. A ki pénz helyett szép szót ad, igen jól tudja, hogy nem ad pénzt, még olyat se ad, a mi a pénzt értékben vagy becsben pótolhatná, csak épen a helyét foglalja el, mind ezt érti és érzi az is, a kinek adja, nincs semmi félreértés vagy csalódás.

Más eset áll be, ha a csere nem a tárgyakkal, hanem a fogalmakkal történik, egy bizonyos tárgy észlelése más fogalmat szül az észlelésben, mint a melyet mivoltánál fogva szülnie kellene. Ha az ily fogalomcsere öntudatosan és szándékkal történik, „g y a n á n t” jelöli, ha öntudatlanul, vétségből, tévedésből vagy tudatlanságból vagy végre együgyűségből, -n a k -n e k jellemzi. Például: a fogadós ló helyett szamarat adott alám, valóságos tárgycsere; a fogad s egy szamarat adott alám, a melyet szükségből ló g y a n á n t fogadtam el: itt a fogalmat cserélem el szándékkal, tudom hogy nem ló, de elfogadom mint ha ló volna, a fogadós egy szamarat állított elé, a melyet a sötétben ló n a k néztem: itt már csalódtam, valóban azt hittem, hogy ló, pedig szamar volt. Éppen úgy viszonylik: szalmát kaptam széna helyett, szalmát használtam széna g y a n á n t, a szalmát szénán a k tartottam; pénz helyett pusztai ígéretet kaptam, a pusztai ígéretet pénz g y a n á n t adta, nem veszem én pénz n e k a pusztai ígéretet. Mily szépen és szabatosan különböztetünk e szerint: Pénz helyett ércrudakkal is lehet fizetni, jó váltókat is elfogad a kereskedő pénz g y a n á n t, némely áfrikai néptörzsek egy kis kagylót használnak pénz n e k, a melyet kaurinak neveznek.

Lássuk most, mily különböző dolog: a kamatért gabonát adok, a kamaton gabnát veszek, kamat helyett gabonát adok, fogadd ele gabonát kamat gyanánt, tekintsd e gabnát pénzed kamatjának.

Sajátságos cserét jelöl az -ul -ül. Ha t. i. az adás-vevés alá eső tárgyakra nézve az illető érdekeltek közt oly egyezmény jött létre, a mely a különböző fajú tárgyak bizonyos mennyiségeinek egyenértékű voltát megállítván az adónak és a vevőnek szabad akaratjára hagyja, hogy egy adandó vagy veendő bizonyos értéket, akár az egyik akár a másik fajú tárgynak ily értékű mennyisége adása vagy vevése által egyenlithessen ki, ezt a cserét -ul -ül jelöli. Pl. ha a birtokos a cséplőivel úgy alkuszik, hogy a cséplésért minden nyolczadik véka az övék, oly feltétellel, hogy a cséplés bevégezése után, szabadságokban fog állani, vagy magának a kicsévelt gabonának egy nyolczadrészét elvinni, vagy minden öket illető egy vékáért 2 frtot, akár pedig ha jobban tetszik, minden öt vékáért egy egy öl kemény tűzi fát, bekövetkezhetik az az eset, hogy a cséplők egy része a cséplőbért gabnát ul, a másik rész pénz ül, a harmadik rész meg tűzi fát ul veszi ki. E felfogás az -ul -ül alapjelentésén alapszik, t. i. pénz ül veszi ki bérét = mint pénzt. Ehhez az -ul -ül-hez ismét nagyon közel jár a -ban -ben, és kérdés mindegy-e azt mondani: a cselédek bérét kész pénz ül kiadni vagy kész pénz ben kiadni, és ha nem mindegy, miben különbözik a két mondás, és végre mily viszonyban áll ezekhez ez a szólam: a cselédek kész pénz z el fizetni.

A ki kész pénz ül adja ki a cselédek bérét, annak egy megelőzőtt alku és megállapodás értelmében szabadságában volt előre meghatározott mennyiséget más fajú tárgyból is adni bérül, a mi ismét oda mutat, hogy itt határozottan megszabott bérmenyiségről van szó. A ki kész pénz ben adja ki a bért, az nem alkudta ki előre azokat az egyenértékeket, a melyeket eshetőleg más tárgyakban is adhatott volna; legfőlebb fenhagyta, hogy ha tetszik, pl. terményekben is fizethessen, de hogy bizonyos pénzmennyiségért bizonyos termékből mennyi járjon, az nem volt kiszabva. Ha tehát bizonyos darab föld megmiveléseért úgy történt az alku, hogy a

gazda a mivélésért odaadja a termés felét, és e fél termés tesz például száz vékát, az aratás után így szólhat a mivelő: Uram ön nekem tartozik 100 véka buzával, de jobban szeretném, ha készpénzben adná vagy fizetné ki követelésemet, mit ad a 100 véka buzáért? holott, ha előre lett volna kikötve, hogy fizessen minden vékáért 2 ftot, a mivelő egyszerűen azt mondaná, adja ki nékem az én részemet pénzül. A kész pénz z e l fizetésben a pénz egyszerűen mint fizetés esz- köze van kitüntetve, cseréről, váltásról nincs szó.]

Az -u l -ü l mint helyettesítő tehát egyfelől érintkezik a „helyett” viszonzszóval, másfelől ismét a „képiben”, „képen”, és „-ként” viszonzszókkal, a melyek hasonlólag helyettesítők.

A ki valaki helyett tesz valamit, egyszerűen a távolmaradó helyét pótolja, ezen túl köztök semmi viszony; így pl. ha Péter Pál helyett áll katonának, Péter pótolja a Pál helyét a katonák sorában, s ezzel vége minden kölcsönös kötelezettségnek. De ha valaki, valaki más képiben cselekszik, a helyettesítéshez még egy erkölcsi kötelék járul, a melynél fogva a helyettesített köteles helyettesének, a ki ez esetben „képviselője”, minden cselekményét és cselekménye minden jó vagy rossz következményét feltétlenül elfogadni, magáénak elismerni. Ha magam helyett küldök valakit a törvényszékhez, ez a valaki ott ugyan elfoglalhatja a helyemet, de semmit se cselekedhetik, a mi engem kötelezhetne, vagy a miért én felelősséget vállalnék, de ha a magam képiben küldöm, nem csak anyagilag, hanem erkölcsileg, illetőleg jogilag is viseli képemet; a mit tesz, a mire vállalkozik, a mire kötelezi magát, reám nézve éppen oly érvényes, mint ha magam lettem volna ott. A „képiben” és „képen” közt csak azt a különbséget látom, hogy az első határozott, az utóbbi határozatlan; megjelenik valaki az egyik peres fél képiben, vagy megjelenik peres fél képen, csak a kifejezés határozott voltára nézve különböznek egymástól.

A midőn képiben és -képen oly helyettesítést jelölnek, a melynél a helyettes határozottan nem az, a mit helyettesít, hanem csak jogi vagy erkölcsi képzelés szerint úgy pótolja, mintha az volna, a -k é n t azt jelöli, hogy valaminek

oly tulajdonságai vannak, hogy a fenforgó körülmények közt annak vehetni, a mihez a -k é n t rag járul. (A magyar nyelv szótára elemzés alapján másképen különbözteti meg. A ki peres félképen áll elé, az bizonyosan nem peres fél, nem is tartja annak senki, de a törvény őt mint peres fél helyettesét úgy tekinti, mint ha ő maga volna az a peres fél a kinek képi ben megjelent; a ki peres félként áll elé, úgy viseli magát, mint ha maga volna az érdekelt, tehát nem másnak a helyettese, noha meglehet, hogy valósággal mégis csak helyettes és személyesen nincs az ügyben érdekelve.

-K é p e n és -k é n t alanyilag úgy viszonylanak egymáshoz, mint g y a n á n t és -n a k tárgyilag. Atya k é p e n viseli magát valaki az iránt az árva iránt, a kit saját gyermeke g y a n á n t nevel, a fiu pedig gyermek k é n t szereti azt a férfiut, a kit megszokott atyjá n a k tekinteni.

Kocsis hely e t t v a n a z, a ki nem kocsis, de a kocsis helyét elfoglalja, de azért szükségképen se a kocsis teendőit nem végzi, se a kocsis minőségét nem vállalja magára, mint ha pl. a ki eladta a lovait, kocsis helyett, már most inast tart. Kocsis g y a n á n t v a n a z, a ki nem kocsis, nem is tekintheti senki annak, de ő időig óráig a kocsis teendőit végzi, a kocsis minőségét elvállalja, mint ha pl. az utazni vágyó kocsis g y a n á n t is elmenne valakivel, ha elvinné magával. A ki kocsis n a k áll, valóságos kocsissá lesz, habár csak ideig óráig is, mint pl. a ki kocsisnak öltözik, azt kívánja, hogy őt valóságos kocsisnak tartsák addig, a míg az álruha rajta v a n. Kocsis u l viseli magát az, a kinek magaviselete őt kocsisal egyértékűnek tünteti fel. Kocsisom k é p i b e n az inasom borralalót kért az idegentől, tehát mint képviselője a kocsisnak nem a maga, hanem a kocsis számára kértc. Az inas kocsis k é p e n hajtja a lovakat, mert a kocsis bár mi okból jelen nem levén, az inas, a nélkül, hogy azért kocsissá válnék, épen úgy hajtja a lovakat, mint a hogy kocsis hajtaná. Kocsis k é n t ü l a bakon az, a ki nem levén kocsis, mégis oly magatartással ü l ott, hogy akárki is azt hinné, valóságos kocsis.

Hogy a nyelvszokás minden egyes esetben ily élesen nem különböztet, igen természetes, annyiival is inkább, mint-hogy az átvitt értelmek, mennél tovább távoznak el az ere-

deti jelentéstől, annál inkább folynak össze. Ha például e két formát vesszük: „másképen“ és „másként“, a nyelvszokás nem tud köztök különbséget tenni; mert a ki másképen beszél is, úgy beszél, a mint más beszélne, és a ki másként beszél is, úgy beszél, mint ha nem volna ő maga, hanem más valaki, azaz tehát úgy beszél a mint más beszélne. Az átvitel által az, a mi az eredeti jelentésben különböztette a két formát, lassanként elenyészett. A különböztetés jellemzői néha az által is elhalványulnak, hogy a tárgyra nézve az adott esetben nincs befolyásuk vagy legalább észrevehető befolyásuk. Ezt a készt ajándékba kaptam, vagy ajándékul kaptam, vagy ajándék képen kaptam: különböző ugyan, de azért a kés birtokosára nézve a birtoklás módját illetőleg oly csekély, oly semmit jelentő, hogy tökélyesen mindegy, akárhogy mondja. Mily feltűnő lesz azonban a különbség e példában: Itt van 100 forint, ezt kamatba adom, vagy kamatul adom, vagy kamatképen adom; mily egészen más, ha egy leány feleségül megyen valakihez, vagy feleségképpen megyen hozzá.

4. a s z t a g , b o g l y a , k a z a l , s z a k a s z .

A s z t a g b a r a k j á k a g a b n á t , b o g l y á b a a s z é n á t , de ez utóbbit, valamint a szalmát is k a z a l b a és s z a k a s z b a is rakják, k a z a l b a rakják a tűzi fát is; e szerint látni való, hogy a felvett négy szó mindenike egy bizonyos rendszer szerint, bizonyos alakban és mesterséggel összerakott r a k á s t , h a l m a z t jelöl, holott magok e szók 'rakás' és 'halmaz' a rendszeres alak fogalmát bizonyos tekintetben kizárják.

A r a k á s és h a l m a z mindketten a meglehetősen nagy mennyiség fogalmát ébresztik, és talán csak abban különböznek, hogy a rakás többnyire és inkább egynemű, a halmaz különmemű tárgyak vagy alkatrészek összehordásából, gyűjtéséből ered. Innen is van, hogy anyagokról szólva, mindig csak a r a k á s -sal élünk, egy rakás föld, egy rakás porond, egy rakás kő szokott kifejezések. E szerint egy rakás fegyver és egy halmaz fegyver közt az lesz a különbség, hogy az elsőben csupa egynemű, az utóbbiban mindenféle különböző fegyvert képzelünk; így különböztet az ösztön-

szerű nyelvrét, a mely rakás pénzen veszen valamit, és a tarka barkán öszszegalagyolt oeszédet szó-hal-ma-z-nak mondja.

A felvett szókkal jelölt rakások különböznek alakjukra nézve is. Az asztag hengeridomu és törpe kúppal van bétőtözve, a boglya egy kisebb alapján nyugvó törpe csonka kúp, a melyen egy magasabb kúp nyugszik, a kazal egy kisebb alapján nyugvó csonka négyoldalú gúla, a melyen egy magas gúla áll, a szakasz végre egy hosszú négyszög alapján álló egyenes szögoszlop, a melynek teteje háztetőhöz hasonló, sötétszalakja hasonlít egy hosszában elnyúló ház alakjához.

Az asztagba, keresztetekből vagy kalangyákból gyűjtik össze a kévéket és mint kévéket rakják belé, a boglyába összegyűjtik a szénát fiókokból, és a szénaboglyát szalmával szokták befedni, a kazal és a szakasz a rakás módjára nézve nem különböznek a boglyától. Egy kazal tüzi fa rendbe, de nem ölbe rakott hasábokból áll.

5. Csapat, csoport, csorda, falka, folt, nyáj, gulya, ménes, raj, sereg, had.

Elő egyének összegyűjtéséből, együttlétéből származó fogalmak, a melyek közös alapfogalma a nagyobb vagy kisebb sokaság kapcsolatban bizonyos egyneműséggel, és e közös alapfogalom az átvitt értelemben is megmarad, megjegyeztetvén itt mindjárt, hogy az elősorolt kifejezések közül csak is három a 'csoport', 'falka' és a 'sereg' fordulnak elő néha mint élettelen tárgyak sokaságának jelölései.

A különbségeket illetőleg, egynehány közülök rögtön kiválik mint külön meghatározott fogalom jelölése, hogy tárgyalása voltaképen kívül esik feladatomon, és csak a sorozat teljességeért van felhozva, ezek a „nyáj“, a melyet kirekesztőleg csak aprószarvasmarháról mint juhról és kecskéről, a „gulya“ a melyet csak szarvasmarháról, a „ménes“ a melyet csak lóról szoktunk mondani; mégis mutatkoznak érintkező pontok, a melyek a felemlítést szükségessé teszik.

Mindenek előtt állítsuk meg, hogy több egyén együtt képzelve a 'csoport' fogalmát csak akkor állítja elé, ha mozdulatlanak képzeljük nem csak az egészet, hanem az egyes egyéneket is. A mozdulatlanságnak legalább észrevehető időig

kell tartania, mert a csoport változhatik, növekedhetik stb., de egy folytonos mozgásban levő sokaság soha se lehet csoport. Ebből láthatjuk, hogy akár mely más nevezetű sokaság alkothat csoportot bizonyos adott időpontban, nyugalomban. A tábori tűz körül heverésző csapat festői csoport; — a kút körül delelő gulya érdekes csoport stb. Csak talán igen nagy sokaság nem lehet csoport, és ez talán onnan van, hogy csoport csak az, a mit egyszerre meglátni, egyetlen nézéssel megszólván felölelni lehet.

A „csapat“ mindig egy nagyobb sokaság egy részének tekintett kisebb sokaság, a melyet az egésztől külön vált és ideig óráig magára létező önálló résznek képzelünk. A fűzet, csipet, szelet, fogat, falat stb. hasonlatosságára, „csapat“, úgy látszik, azt jelenti, a mit egyszerre egy nagyobb sokaságtól „elcsapnak“ vagy a mit együvé „csapnak“, innen a kifejezés rugalmassága, mert akár előre kiszámított felosztás, akár rendszeres szervezkedés, akár esetleg szakasztja el a részt az egésztől, mindig helyesen fogjuk „csapat“-nak nevezni, és ebben különbözik lényegesen a „falka a „csapat“-tól, hogy az előbbi egy önálló egész, noha nem nagy számból álló egész is lehet, az utóbbi mindig csak rész, a mely nagy sokaság is lehet ugyan, de bár különválva tőle, mégis valamely egészhez tartozik. Azonkívül a csapat mindig egy- vagy legalább hasonnemű egyénekből áll, a falka ellenben különnemű és különböző egyénekből is állhat.

E szerint még vizsgálat alá marad a c s o r d a, r a j, s e r e g, h a d és f o l t.

Egy nagy számú sokaság, a mely minden rend és határozott szervezet nélkül, de mégis valami célra együtt létezik, együtt mozog, habár nem is tervszerűen kiszabott irányban „csorda“. A csorda fogalmában benne van az is, hogy tarka vegyületben különnemű egyénekből is állhat. A legelőre hajtott házi állatok csordája magában foglalhat teheneket lovakat és más állatokat is egyszerre, és épen azért csorda; itt még az a külön sajáttság is járul hozzá, hogy a csordában együttlevő marhák nem egy gazdáéi. A csordától a „sereg“ abban különbözik, hogy a seregnek már van szervezete, s no-

ha ebben is lehetnek különne-mű egyének, de ez egyének leg-alább csapatonként úgy vannak besorozva, hogy egy-egy csa-patban mindig csak egynemű egyének leledzenek; és mint ily csapatokból álló, a melyek mintegy külön rendeltetésű tagjai az egésznek, és egy előre kiszámitott terv szerint úgy vannak szervezve, hogy egy elérni kívánt célra működén, egyik működése támogatja és kiegészíti a másikat, a sereg „had“-dá válik. Ebből azt látjuk, hogy sereg és had között csak fel-fogásbeli különbség van, mert ugyanaz a szerves sokaság egyszer mint egész egy tömegben képzelve sereg, mint egyes csapatokból álló ugyszolván izületes test pedig had; sereg és had körülbelől oly viszonyban vannak egymáshoz, mint co-piae és exercitus, holott a csordának a „colluvies hominum“ felel meg.

A „raj“ és „folt“ eredetileg csak apró és kiválóanszárnyas állatok sokaságát jelölik, még pedig tán legelőbb a raj mozgó, a folt nyugvó állapotban, e különbség azonban úgy látszik már egészen elmosódott. A raj és folt azonkívül mindketten oly sokaságot jelentenek, a melyekben folytonos nyüzsgés uralkodik. A jelenlegi használatból bajos szabatos értelmezé-sét adni e két szónak, melynek mindkettőnek nagyon korlá-tolt és kevés esetre szorítókozó alkalmazása van.

Még megjegyzendő, hogy a gulya és a ménes tenyésztés végett alakított seregletek, a csorda csupán legelésre gyűl egybe, a nyáj tenyésztő és legelő is, a falka kereskedés cél-jából vásárolt marhákból áll, a csapat a gazdaságban ideig-óráig együve csapott marhák összege, a melyet nem valam különös rendeltetésre gyűjtnek össze, hanem tán épen csak azért, mivel az illető időben nincs semmi határozott rendel-tetése.

Érdekes lesz még összeállítani az e szóknak megfelelő idegen szókat.

Csapat-nak egészen megfelelő szó a németben nincs, ren-desen a „Haufen“-t használják; a hadi nyelven „Abtheilung“; barmokról „Trieb“; a latinban „manipulus“.

Csoport a német „Gruppe“, latin kifejezés nincs.

Csorda = németül „Horde“, latinul majd „caterva“

majd „colluvies hominum“, baromról németül „Herde“, latinul „grex, armenta“.

Falka németül „Rudel“; folt tán = „Flug“; a gulyának megfelelő szó se a németben, se a latinban nincsen.

Had = exercitus, das Heer.

Ménes = Gestütt, Stuterei.

Nyáj = die Herde, grex.

Raj = der Schwarm, examen.

Sereg = das Heer, die Heeresmasse, copiae.

6. birtok, jó, jószág, vagyon, saját, tulajdon.

Minden, amiről tetszésünk szerint szabadon rendelkezünk, a mi úgy van hatalmunkban, hogy azt tehetjük vele, a mit akarunk, a mi birtokunk. Hogy ez a hatalmunk, e lehetősége a szabad rendelkezésnek, jogon alapszik-e vagy sem, itt nem jó kérdésbe, ezért lehet jogos birtok, jó hiszemű birtok, erőszakos birtok, bitorlott birtok, perrel megtámadott birtok stb. Ha a szabad rendelkezésre való hatalomhoz még az is járul, hogy a kérdéses tárgy bár mi néven nevezendő hasznot vagy javadalmat nyújt annak, a kinek e hatalma van, a birtokból jó vagy jószág lesz. Jó vagy jószág tehát oly birtok, a mely után a birtokos hasznot vagy javadalmat élvez, maga a jó tán semmi egyéb mint költői és ünnepélyes, rövidített formája a „jószág“-nak. A jószág e jelentése következtében fejlődött ki az a nyelvszokás, a mely szerint egyes vidékeken kiválólág azokat a birtokokat nevezik jószágnak, a melyből a birtokos jövedelmének legtetemesebb mennyiségét vagy fő jövedelmét húzza; az inkább földmiveléssel foglalkozó gazda fekvő birtokát, termő földjeit nevezi jószágnak; a baromtenyésztő ellenben marháit mondja jószágnak; a kereskedőnek pedig áruja a jószága stb. Ha a birtokos rendelkező hatalma a birtok felett jogon alapszik, a birtok egy szersmind „tulajdon“. A szerzet bizonyos tárgyakat az egyes szerzetesnek birtokában hagy élethossziglan, de e tárgyak nem tulajdonai azért annak az egyénnek. A ki a birtokát jelzálogul kívánja lekötni, előbb be kell hogy bizonyítsa, hogy ez a birtok neki tulajdon a. Ezért a „tulajdon birtok“ kifejezésben a „tulajdon“ jelző nem hivalkodó.

A tulajdon fogalma kiterjed mindenre, a miről valaki jogosan rendelkezik, holott a vagy on a tulajdonnak csak azokat az alkatrészeit jelöli, a melyek anyagilag léteznek és a tulajdonos személyén kívül esnek. A mi vagyonom, az tulajdonom is, de nem minden a mi tulajdonom vagyonom. A fejem tulajdonom, de nem vagyonom, de házam vagyonom is, tulajdonom is. Ezért használjuk a tulajdon-t kirekesztőleg szellemi birtokról. Ész, okosság, tudomány, elmésség stb. mind tulajdonok, sőt átvitt értelemben a tulajdon mint mn. személyekről is állhat, a melyek valamely jogi viszony vagy természetes kötelék által hozzánk vannak kötve. Tulajdon cseleldeim azok, a kik jog szerint kötelesek engem szolgálni, tulajdon gyermekeim, a kik természet és vérség szerint való nem pedig csak fogadott gyermekeim.

Valamint a birtok nem szükségkép tulajdon vagy vagy on is, úgy megfordítva lehet valami tulajdonom vagy vagy onom, ha nincs is épen birtokomban. A kiadott kölcsön kétségtelen vagyonom, noha visszafizetésig adósom birtokában van; az a jószág, a melyet most haszonbérlo bir, azért tulajdonom maradt stb.

Saját az oly tulajdon, a mely épen ily minőségben és ily körülmények közt csak is bizonyos egyéné. Ha tulajdon nézetemet fejezem ki, az a nézet valósággal az én eszem szüleménye, az én felfogásom eredménye, de azért lehet másnak is épen az a nézete, és neki épen úgy tulajdona mint nekem az enyim, azaz egyikünk se vette vagy fogadta el a másikt, hanem mindegyikünk ugyanazon felfogás alapján hasonló észjárással következtetve és okoskodva, mindenik önállóan és függetlenül ugyanarra a nézetre jutottunk; de ha saját nézetemet mondom, oly nézetet mondok, a mely legalább némi tekintetben minden más nézettől elüt, úgy hogy az csakis az én nézetem és senki másé.

birtok = Besitz, jószág v. jó = Gut, vagy on = Habe.

tulajdon = Eigenthum, saját = Eigenthümlichkeiten.

7. A német „falsch“ = hamis? Egyik bizonyossága annak, mily tévútra vezethet az a törekvés, hogy egy nyelven találjunk oly szót, a mely egy más nyelvbeli hasonértelmű szót, mindenütt és minden kapcsolatban értelemhűn helyette-

sithessen, a német „falsch“ szó, a melyet az újabb időben mindenütt és kivétel nélkül „hamis“-nak fordítanak.

Hogy magunknak tiszta fogalmat szerezhessünk az itt elkövetett vétségekről, lássuk előbb a kérdéses szó valóságos jelentését.

Első pillanatra feltűnő, hogy „falsch“ = „falsus“, a mely mn. a „fallo“ igéből származik, a mely ige = csalni, a minél fogva „falsus“ alapjelentése: olyas valami, a mi vagy természeténél fogva, vagy tervszerű készítés következtében olyan hogy csalást okoz vagy csalódást eszközöl. Éppen ez a német „falsch“-nak is alapjelentése, a melyet Grimm-ék világosan a latinból átvett idegen szónak mondanak. Ez alapjelentésből folynak a szó következő jelentései:

I. „Falsch“ a németnek minden „a mi nem az a min nek mag át mutatja“. Pl. A ki barátnak mutatja magát, pedig nem az, németül „falscher Freund“. Hogy ezt nem lehet magyarul „hamis barát“-nak mondani, azt hiszem, nem kell bizonyítgatni. A magyar azt, a mi nem az, a min nek mutatja magát, helyesen „ál“-nak nevezi; tehát e jelentésben falsch = ál-, és igen helyesen beszélünk, álbarát, álarcz, álszenteskedés s más hasonló kifejezések alkalmazásával, ott, a hol azt kívánjuk jelölni, hogy valami nem az, a min nek magát mutatja. Az „ál“-nak ellentéte „igaz“ valamint a „falsch“-nak ez értelemben „wahr“, a „falsus“-nak „verus“.

Ebből rögtön meg is győződünk arról, hogy nem helyesek a következő kifejezések: á l a b l a k (helyesen „vakablak“), mert az csak nem olyan a milyennek mutatkozik, de nem egyéb; á l a j t ó (helyesen „rejtett ajtó“), mert valóságos ajtó, csak hogy úgy van készítve, hogy nem lehet észre venni; á l c s ó k, mert az valóságos csók, csak hogy nem jó szívből; á l é l e z, mert az élcz, lehet jó vagy rossz, lehet elmés vagy izetlen, lehet találó vagy elhibázott, lehet talpraesett vagy ügyetlen stb. de á l n e m lehet, mivel a mi nem élcz, nem is mutathatja magát élcznek; á l e r e d e t ü, mert valami eredete csak van mindennek, noha lehet ráfogott, koholt, költött eredete valaminek, és éppen úgy nem helyesek: álérzolem, álcskü, álfesték, álfogás, álhadmozdulat, álhimlő, álizlés, álkép, álképlet, álköny, álkules, álnegtámadás, álment-

ség, álmű, álnév, álnövedék, álnyomat, álok, álokoskodás, álöltözés, álörökös, álpénz, álruha stb., noha ezek közül sokat fogadott el az irodalom és közbeszéd, pedig világos, hogy álruha csak az lehetne, a mi magát ruhának mutatja, pedig nem az, holott a mit rendesen álruhának neveznek, valódi ruha, csak nem olyan, a melyet az illető rendesen viselni szokott.

Ugyan e sorozatba tartoznak még egyfelől az utáuzás útján eléállított tárgyak ál-lal képzett nevei, mint: áldrágakő, álgyöngy stb., a melyek csak bizonyos tekintetben helyesek, mert az üvegből csiszolt díszitménye az ékszernek nem gyémánt, pedig gyémántnak akarná magát mutatni, és e tekintetben ál-gyémánt, ámde mégis gyémánt, csakhogy nincsenek meg azok a kitünő tulajdonságai, a melyeknek a valódi gyémánt köszöni becsét, és így voltaképen csak minőségben különbözik a gyémánttól, minél fogva sokkal helyesebben nevezik „utáuzott gyémánt“-nak, vagy a természetes gyémánttal ellentétben „mesterséges gyémánt“-nak. — Másfelől az emberi test egyes részeit pótló s vagy piperére vagy szükségből mesterségesen eléállított utáuzások nevei, mint pl. ál-haj, ál-fog, ál-köröm stb. Ezeknél különbséget kell tenni, mert ha a paróka valóságos hajból van készítve, nem lehet álhajnak nevezni, álhaj csak az levén, a mi hajnak mutatja magát, de nem az; pl. ha a paróka kenderből, üvegszálakból vagy selyemből készült, helyesen álhajnak mondanók, minden más esetben helyesebb és jobb a régi kifejezés: „vendéghaj“, „vendégfog“ stb.

Hasonló esetben vagyunk az ál-orvos sal is. Álorvos csak az, a ki orvosnak mondja magát, és éppen nem orvos, de a nyeglét, a kuruzslót, a németül ugynevezett „Kurpfuschert“ nem lehet álorvosnak nevezni, mert ő orvos, ha nem is illetékes hatóságtól felhatalmazott orvos.

Mind ezek a kifejezések a fenn jelzett törekvésnek köszönik lételüket; minthogy t. i. az „ál“ némely kapcsolatban megfelel annak, a mit a német „falsch“ jelöl, azt hitték némelyek, hogy falsch mindig és mindenütt = ál.

II. Jelöl a „falsch“ olyat, a mi nem olyan, a milyennek lennie kell. Azonban a minőség e más volta különböző tulaj-

donságokra vonatkozhatik, és e szerint ismét különböztetnünk kell:

A) ha valami nem oly anyagból van, a melyenből lennie kell; ez esetben ismét az anyag vagy minőségére nézve rosszabb, vagy értékére alábbvaló, vagy pedig merőben más és csak külsőleg hasonlít; mind a három esetben a kérdéses tárgy „utánzott”; így pl. ékszerek, a melyek aranyhoz külsőleg hasonló fémötvélyből vannak készítve: utánzott ékszerek; csukorral édesített és megfestett színbor lehet: utánzott tokaji; éppen így van: utánzott pezsgő, márvány, bagariabőr, bőr, chinai edény, ébenfa stb.

Ugyan e kifejezéssel élünk azokban az esetekben is, amikor valaminek eredeti volta forog kérdésben, pl. régiségek-nél, külföldi dolgoknál, szóval minden oly tárgynál, a melyet csálás, szemfényvesztés, vagy fényűzés czéljával mesterségesen készítenek, létező de vagy ritka vagy drága tárgyak mintájára. A Becker-féle régi érem tehát nem hamis, hanem utánzott; a talmi arany nem ál-arany, nem is hamis, hanem utánzott. Figyelemre méltó, hogy a francziák is az ily tárgyakat „imitation“-nak mondják.

Ez „utánzott“-nak ellentéte „valódi“, „eredeti“.

B) Ha valami tárgyban nincsenek meg azok a kitünő tulajdonságok, a melyeket benne keresni szoktunk. Itt ismét különböztetnünk kell:

a) a „falsch“ ellentéte „echt“ = jóféle, tehát a falsch = rossz, hitvány.

b) a „falsch“ ellentéte „wahr“ = igaz, tehát a falsch = hazug, csalárd, csalóka, csalfa.

c) a „falsch“ ellentéte „treu“ = hű, hűséges, tehát: a falsch = álnok, hűtelen.

d) a „falsch“ ellentéte „richtig“ = helyes, találó, tehát a falsch = helytelen, fonák, hibás, elhibázott.

e) a „falsch“ ellentéte „aufrichtig“ = őszinte, tehát a falsch = színlelt, hamis, tettetett, álnok.

C) Végre jelöl a „falsch“ oly tárgyakat, a melyek utánzásoknak látszanak, de nem azok, mivel eredetijök nem is létezik, nem is létezett, ezt magyarul helyesen „koholt“, „költött“ szókkal fogjuk kifejezni.

Legyen már most szabad egynehány feltűnően fonák fordítást kimutatnom, és helyreigazítanom.

„Falsches Geld“. Csaknem általánosan „hamis pénz“-nek mondják; egy kísérlet ajánlotta az „á l p é n z“ kifejezést, de a h a m i s megtartotta a tulsulyt, még pedig abból az okból, mivel a „verfälschen“ ige fordítására az á l-ból nem lehetett igét alakítani, a „hamis“ pedig a „h a m i s i t n i“igével kiválkozott. Azonban „hamis“ pénznek nincs értelme, ennek ellentéte volna „őszinte“ pénz, a mi nincs; á l-pénz létezik, de nem azt jelöli, a mit vele jelölni kívánnak; így a bankjegy, és általában minden pénzjegy, a mely nem valóságos pénz, de azért pénz gyanánt jár, mind á l-pénz; az a pénz, a melylyel a szinpadon fizetnek, á l-pénz. Az a mit „falsches Geld“ szóval jelölnek, ellentéte a „gutes Geld“nek, s azt érezték is a régiiek, mert „rosz pénz“-nek nevezték, a mint bizonyítja az ismert közmondás: „ismerik mint a rossz pénzt“, a mely nem egyéb mint fordítása e német közmondásnak: Er ist bekant wie das falsche Geld“.

Ám de itt ismét meg kell gondolni, hogy ez csak a valódi fémpénzre talál, de nem a magokban véve is értéktelen pénzjegyekre. Az a bankó, a melyet valaki olyan készített, a ki nem volt rá jogosítva, magában véve éppen oly jó mint az, a melyet jogosított hatóság vagy intézet bocsátott forgalomba, hibája csak az, hogy nem onnan eredett, a honnan erednie kellett volna, tehát nem eredeti, hanem „u t á n z o t t“.

Van tehát „rosz“ és „utánzott“ pénz, és itt beáll az a sajátságos viszony, hogy nem minden rossz pénz utánzott és nem minden utánzott pénz rossz.

Ugyanis a középkorban sok rossz pénz volt forgalomban, a mely nem volt utánzott, hanem magokból a kormányok pénzverdéből került ki, ellenben pl. Oroszországban vernek hollandi aranyokat, a melyek nem rosszabbak mint az igazi hollandiak, és mégis utánzottak. Ha magános ember ezüst forintokat verne, azok utánzottak volnának, ha szinte minden tekintetben épp oly jók volnának is, mint az állam pénzverdében készültek. Minden esetre abba az osztályba tartoznának, a melyet németül „falsch“-sal jelölnek.

Elfogadván e két szót „rosz“ és „utánzott“, hogy fogjuk aztán mondani a „fälschen“ igét?

Az egyik esetben természetesen úgy, hogy „utánozni“, de az nem elég, mert hogy mondjuk aztán: „fälschen und nachahmen“?

Lássuk mit is jelent csak az a „fälschen“, ha nem = utánózni.

A mi egész valójában nem olyan, a milyennek lennie kell, két úton állhat elé, vagy úgy, hogy a ki eléállítja, nem készíti el szabályszerűen, hanem megelégszik, ha külsőleg és avatatlan szemnek annak látszik, a mit vele helyettesíteni akarnak, ez az „utánzás“; vagy úgy, hogy a meglévő igazi és jóféle tárgyat valami műtét által bizonyos tekintetben megváltoztatja, és ez által vagy megfosztja eredeti kitünő tulajdonságai egyikétől vagy többtől is, vagy pedig oly tulajdonságokat ad meg neki, a melyek eredetileg nem voltak meg rajta vagy benne: pl. a korcsmáros vizet tölt a borba, vagy pedig savanyu borát czukorral édesíti, mindkét esetben a borral azt teszi, a mit a német úgy mond „fälschen“. Valaki körülmetéli az aranyat, és így megfosztja sulya teljes voltától, vagy egy ezüst pénzt megaranyoz, hogy arany helyett költ. hesse el, mindkét esetben azt követi el, a mit úgy mond a német „fälschen“. Már pedig mindezeket a tényeket elődeink ez igével jelölték: „megvesztegetni“, és e kifejezés helyes is.

„Fälschen und Nachahmen“ tehát = megvesztegetni és utánózni.

Ne ütközzünk meg abban, hogy a „vesztegetni“ igének más jelentése is van, névszerint, hogy „pénzt vesztegetni“ azt is jelöli, pénzt ok és haszon nélkül elkölteni; mindig meg lesz a különbség, ha az egyik esetben úgy mondjuk: pénzt megvesztegetni.

Hasonló indokolással, a melyet csak idő és hely kiméltése tekintetéből nem adok elő részletesen, a következő javításokat ajánlom:

Falscher Wechsel, nem „hamis“, hanem „költött, koholt“ váltó.

Gefälschter Wechsel, nem „hamisított“, hanem „megvesztegetett“ váltó.

Falsche Unterschrift, vagy „költött“ vagy „utánzott“.

Falsche Nachricht, nem „ál-hir“, hanem „hazug vagy költött“ hir.

Falsche Ansicht, nem „hamis“, hanem „helytelen, fonák“ nézet.

Falscher Freund, a felfogáshoz képest vagy ál-barát, vagy színlelt, tettettetett barát; de semmi esetre se „hamis“.

Falsche Scham, ismét a felfogás szerint színlelt, tettettetett szemérem, vagy pedig, idétlen, helytelen szemérmeskedés, de nem ál-szemérem, mert ez = pruderie.

Falsche Rechnung, helytelen vagy hibás számítás, a szerint, a mint az eredmény nem találása vagy az egész eljárás vagy pedig egyes botlás következménye. A ki ott, ahol szorozni kellett volna, oszt, helytelenül számít; a ki összeadás közben 37-et meg 48-at 85 helyett 75-nek számít, hibásan számít.

Falsche Thränen, csalárd, tettettetett könnyek.

Falsche Menschen, álnok, alattomos, csalárd emberek, nem hamisak, a kik minden hamisság mellett igen derék, becsületes emberek lehetnek.

Falsches Licht, sajátlag fonák világítás (festvéynél)-átvitt értelemben, csalóka fény.

Falscher Blick, mint német idiotismus = kancsal nézés.

Lássuk már most végre, mit jelent tehát voltaképpen a szó „hamis“? Hamis nézetem szerint, az, a ki valódi szándékát, célját valamely tettének vagy eljárásának nem mutatja ki, tehát minden esetre azt kívánja, hogy célját mind addig ki ne találhassák, a míg el nem érte; különbözik a csalárd-tól abban, hogy ez utóbbi nem csak elrejtí célját, hanem hazug állításokkal igyekszik másokat tévútra vezetni és megkárosítani; ezért a csalárdság mindig bűnös, a hamisság lehet ártatlan tréfa is; a színlelő-től abban, hogy ez nem csak a valódi célát rejtí, hanem más célát kíván mutatni; az álnok-tól abban, hogy ennek határozottan gonosz szándéka van. Csalárd és álnok pedig abban különböznek egymástól, hogy az álnok csak a más kárát kívánja, tekintet nél-

kül arra, hogy neki lesz-e valami haszna belőle, a csalárd ellenben a más kárában és kárával a maga hasznát keresi.

A „hamis“ szót e szerint helyesen csak a következő esetben használjuk:

1) emberről, ha azt kívánjuk jelölni, hogy tetteiből, beszédeiből, magaviseletéből nem lehet valódi érzeit, szándékait kitudni; hamis leányka az, a ki pl. úgy, oly hangon, oly arczkifejezéssel mond valamit, hogy nem lehet tudni, komolyan mondja-e vagy tréfából.

2) általában élő lényről, a melynek pillanatnyi magaviseletének nem lehet hinni; hamis kutya, a mely látszólag csendes, szelid, de azért nagyon könnyen, csekély ingerre mar; hamis gyermek, a mely látszólag jámbor, de azért éppen oly pajkos, mint akármely más.

Itt új sorára bukkanunk a rokonértelmű szókknak. Ez értelemben t. i. rokon a hamis, a dévaj, pajkos, pajzán, csintalan szókkal. Lássuk miben különböznek egymástól.

Németre így fordítám: hamis, schelmisch; dévaj muthwillig; pajkos, übermüthig; pajzán, auslassen; csintalan, unartig.

A hamis nézetem szerint, noha abban igyekszik, hogy másokat tévútra vezessen, de céljaiban rendesen ártatlan, s az egész tréfára czéloz; ide vonatkozó értelmében se lehet nála gonosztságot, vagy bár csak másnak alkalmatlan dolgot feltenni. A hamis gyermek, minden hamissága mellett sőt tán éppen hamissága következtében kedves, nem alkalmatlan senkinek, semmi rosztat nem követ el.

A dévaj, pajkos és pajzán mindannyian elevenen érzett jólét és túlcapó jó kedv és vidámság ösztönét követik. Ez az ösztön a dévajnál csak önmagára vonatkozó tettekben mutatkozik; ha van a dévajságnak valami rossz vagy fájdalmas következménye, az közvetlenül csak őt magát éri; ő nem is akar másra hatni, s ha hat, ez csak véletlenül esik. A dévaj gyermek nagyot ugrik, a hol lépéssel beérte volna; nagyot kiált, csupa kedvtelésből. Mihelyt a dévajsághoz hozzájárul bizonyos öntudatosság, mihelyt egyesül vele az a szándék, hogy kitörő jó kedvét másokkal éreztesse, vagy

előttök csak fitogtassa is, pajkossá-g-gá lesz. Az a legény a ki táncz közben csupa jó kedvében kurjongat és tapsol, de vajkodik; de a ki azonkívül csupa jó kedvében másokat taszigál, tréfából gáncsot vet a tánczolóknak, jó kedvében ivás közben a bort elönti, poharakat tör, stb. stb. az már pajkos. Ettől a pajzán abban különbözik, hogy a jó kedvhez még féktelenség is járul, sőt sok esetben a féktelenségnek több része van a kitörésben mint a jó kedvnek. E szerint a pajzánságnak jellege az a legény, a ki a kihívó felszólítással „ki a legény a csárdában?” megköveteli felsőbbségének elismerését a jelenlevőktől. A pajzán gyermek az, a ki nem érti e szót „nem szabad!”, a mikor neki eszibe jut hajlama szerint cselekedni.

Mind ezektől a „csintalan” abban különbözik, hogy magaviselete nem jó kedv kifolyása, hanem az illető társadalmi rend és illem számba nem vétele. A csintalan magaviselet lehet pajkosság következménye, de nem szükségkép az, sőt gyermeknél, például, többször duzzogásból, daczból, kényességből és rossz kedvből származik. Ennek van még egy rokona, a „helytelen”, a mely abban különbözik tőle, hogy a csintalanság inkább szóban és arczkifejezésben, a helytelenség szembeszökő tettekben nyilatkozik; csintalan néha a legmiveltebb ember, helytelenség mindig nevetlenségből származik.

